

KULTURNO-POVIJESNI VODIČ PO SENJU

Da bi čitaoci Senjskog zbornika, a i posjetioци Senja imali potpuniju predodžbu o gradu i uvid u najznačajnije spomenike kulture i u sve što je u nekoj vezi i u slijedu s njegovom prošlošću i sadašnjošću, zamišljen je kulturno-povijesni vodič. Možda njemu i nije mjesto u Zborniku, ali smatrao sam to potrebnim jer pretpostavljam da će čitalac htjeti da sazna nešto više o starinama grada, da lakše pronađe objekte svoga interesa i svojih uspomena, pa da se detaljnije upozna sa najvažnijim spomenicima kulture i znamenitim ličnostima grada Senja. Vodič je pisan da čitalac, osobito ako nije u Senju ili nije uopće bio u tom gradu, sam ide od objekta do objekta po nekom određenom planu kroz spletove uskih, krivudavih ulica i ambijente u slijedu kroz historijske događaje Senja prije i poslije rata. Tako će u kraćoj ili duljoj šetnji lakše moći razgledati i upoznati sve ono što je najinteresantnije i najvažnije i što je učinilo toliko snažnom i velikom prošlost i sadašnjost Senja te se usjeklo u naše pamćenje, u našu svijest i u naša srca da ostane trajna, lijepa uspomena.

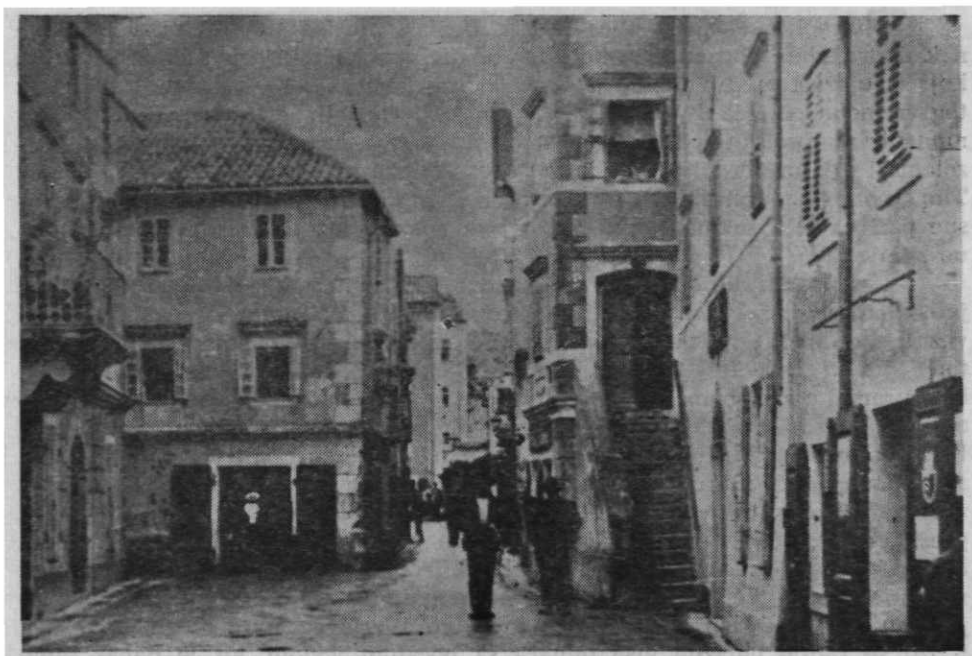
Svaki značajniji objekt ili događaj odštampan je debljim slovima i označen posebnim brojem od 1 do 145, a može se lako pronaći u priloženoj topografskoj karti na kraju knjige. Vodič je napisan s namjerom da se donekle popune eventualne praznine Senjskog zbornika u kojem će pojedini događaji, ljudi i spomenici biti dijelom ili nikako spomenuti.

Prikaz je ujedno prva javna dopuna ili ispravak mnogim ranijim mišljenjima proizašlim iz pomalo danas zastarjelih povijesnih djela o Senju i okolici, a koja rezultiraju iz osnove današnjih spoznaja i novih istina u našem radu.

Najveća i najšira senjska ulica POTOK (1) (bivša Jurišićeva), tako nazvana s razloga što je sve do 1785. rječica Kriški Potok, dolazeća iz Senjske Drage, protjecala kroz mali otvor u gradskom bedemu te je današnjom ulicom Potok i podzemnim kanalom ispod samostana sv. Nikole utjecala u more. U prošlosti nabujale vode Kriškog ili Senjskog Potoka više su puta porušile kuće i bedem, poplavile donji grad — prizemlja (konobe) kuća na Cilnici, Potoku, Križu. Od nenadanih poplava građani su osiguravali prizemlje daskama koje su se okomito umetale (jedna na drugu ovisno od visine vode) za tu priliku izrađene i uklesane plitke žljebove (usjeko) u kamenim dovratnicima koji se i danas vide, ali samo na starim kućama (neadaptiranim portalima). Senjanin Pavao Vite-

zović navodi u »Kronici« — »bila je 1647. velika poplava koja je razorila gradski bedem i porušila do 50 kuća«. Regulaciju Potoka zamislio je i izveo oko 1785. Senjanin Filip Vukasović, a krajem 19. st. čitavo je korito Potoka od prvog mosta pa sve do Arta dozidano i osigurano od svakog eventualnog razlijevanja. Staro korito Potoka Vukasović je skrenuo od kule Mera (1a) tako da je u stijeni brda Nehaj prema Artu usjekao duboko korito, današnji Kolan (1b). Taj je kasnije na više mjesta presvođen mostovima i voltama nad kojim su krajem 18. i poč. 19. st. izgrađeni monumentalni magazini-skladišta soli, žita i drvene građe. Svi ti velebni objekti porušeni su za vrijeme rata (1943—1945).

Na početku ulice Potok, između hotela »Nehaj« (2) i Komunalne banke (3) nalazio se pavlinski samostan sa crkvom sv. NIKOLE (4), koji je s dijelom gradskog bedema i prastarim morskim vratima (Rumenjim) porušen 1874. Prvi spomen samostana je iz 1308. a prema nekim vijestima osnovan je ranije od Augustinaca. Iste godine senjski kaptol daruje crkvu i samostan Dominikancima, a ovi ga 1633. predaju Pavlinima, koji su tu osnovali zavod za obuku mladeži grada Senja i okolice. Taj je 1725. podignut u red gimnazije, koja ove godine navršava 240-godišnjicu svoga postojanja i prosvjetno-kulturnog djelovanja. Vjerojatno je da je ovdje bila osnovana 1780. nautička škola. Odlaskom Pavlina iz Senja 1803. obuku mladeži preuzeli su na sebe Franjevci. Crkva i samostan sv. Nikole bili su znameniti u prošlosti pa su u njoj bili pokopani neki gradski odličnici i redovnici, kako to danas potvrđuju zapisi s nadgrobnih ploča i ostaci grobnica s ljudskim kostima, na koje se nailazi prilikom radova na prostoru bivše crkve.

Sl. 62. — Glavna senjska ulica Potok (od mora krajem 19. st.)

Sl. 63. — *Ulica Potok poč. 20. st. (pogled prema moru)*

Na Potoku se nalazi kuća (5) (R. Bezjak, Juriše Orlovića br. 1) koja je nekad pripadala glasovitoj uskočkoj porodici senjskih knezova POSEDARIĆA koji su bježeći pred Turcima doselili iz Posedarja u Senj u početku 16. st. Iz tog vremena potječe dvokatna renesansna palača koju je do 1930. krasilo monumentalno pročelje od kamena tesanca sa šest monofora, klupicama, konzolama i grbom porodice Posedarić, te glavni ulazni portal od zapadne strane. Tim činom (modernizacijom fasade) lišen je grad Senj svoje najljepše renesansne palače, koja se mora kao historijska znamenitost restaurirati u prvobitno stanje.

Jugozapadni dio donjeg grada naziva se od starine sv. KRIŽ (6), odijeljen je obalom, ulicom Potok i gradskim bedemom. Vjerojatno je taj naziv u nekoj vezi s crkvom ili gradskim grobljem koje se tu nalazilo u srednjem vijeku. U tome dijelu grada ima najviše uskih i slijepih uličica, presvođenih voltama i balaturama, s konobama u prizemlju gdje se nekad čuvalo u bačvama, kamepicama i škrinjama vino, ulje, mast, med, žito, sol, drva i druge potrepštine. Kuće su većinom jednokatne i dvokatne, s malim prozorima i s niskim vratima, a u svemu naliče kućama naših Primoraca, ali su u svome rasporedu i izgledu zadržale neke karakteristike drvenog graditeljstva, što je sigurno još jedna preživjela tradicija zaleđa koja se sačuvala u Senju preko njihovih vlasnika i graditelja. U prošlosti većina je tih kuća bila vlasništvo ili stan pučana: ribara, mornara i oblatih radnika. One nemaju posebnih specifičnosti po kojima ih možemo datirati, ali po svemu sudeći vrlo su stare i originalne. Na Križu se ranije nalazilo više bunara sa bočatom vodom, ali je danas samo jedan, i to pred kućom pok. Leonarda Glavičića, ali je i taj zapušten. Voda iz

takvih bunara je bez ukusa i sa malo soli, a koristila se u domaćinstvima za pranje rublja i napajanje blaga, u onim sušnim i ratnim vremenima.

Na Križu je stara kuća (Juriše Orlovića br. 5) sa balaturom i dvorištem i monumentalnim gotičkim portalom (7) na kojem piše da je to kuća Franje Subranića, podignuta 1541. Iz dvorišta preko balature dolazi se u rodnu kuću književnika Vjenceslava Novaka (8) (Juriše Orlovića br. 7). U jednoj sporednoj uličici nalazi se kuća (danas J. Brljačića), koja na ulaznom portalu ima natpis »Petar Stipanović 1652«.

Na Potoku do palače Posedarić nalazi se stara kuća (Juriše Orlovića br. 3) danas vlasništvo Slanec-Nabršnog (9). Ta renesansna kuća imala je do 1932. lijepo kameno pročelje sa dvorištem, »štarnom« i stepenicama koje je pok. K. Nabršnog uklonio, a razgrađeni materijal prevezao i ugradio u svom ljetnikovcu-vrtu u sv. Jeleni.

Uz zgradu Općinskog komiteta SK-a nalazi se mala dvokatnica sa spomen-pločom koja govori da se u njoj rodio 1859. književnik Vjenceslav Novak. Nasuprot kuće Vj. Novaka nalazi se restaurant »VELEBIT« (10), stara kavana »Adria« zatim hotel »Velebit« pred kojim se na Potoku do 1912. nalazilo više starih kuća, a te su prilikom izgradnje hotela porušene.

Na kraju Potoka diže se velika dvokatnica — vlasništvo obitelji Dragović, sa spomen-pločom (11) na pročelju, postavljenom povodom 105. godišnjice osnivanja i kontinuiranog djelovanja Gradskog amaterskog kazališta »Milan Ogrizović« — nekadašnjeg »Senjskog društva za prikazivanje slavjanskih igrokaza« 1857. Zgrada se stražnjim dijelom proteže prema Kolanu — danas je to Dom kulture, bivša sala teatra, kazališna dvorana gdje su od početka 18. st.

Sl. 64. — Pavlinski samostan sv. Nikole s morskim vratima, prema fotografiji I. Standla 1869. (prije rušenja)

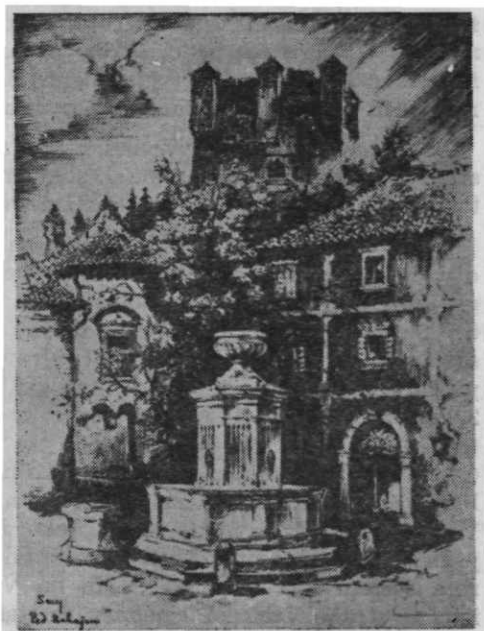
Sl. 65. — Južna fasada renesansne palače knezova Posedarića, prije restauracije.

do 1857. od vremena do vremena putujuće njemačke i talijanske družine prikazivale kazališne predstave i održavale zabave. Za ono vrijeme (1856) kazališna dvorana bila je prostrana i lijepo uređena. Imala je dosta veliku pozornicu i lože, a one su već 1765. i 1853. sprovedene u knjigama, kao gruntovno vlasništvo senjskih patricija koji su ujedno bili utemeljitelji senjskog kazališta. Stari barokni namještaj koji je vidio i Kukuljević, uklonjen je početkom 20. st. Zgrada do Potoka bila je do kraja 19. st. »Gostiona k caru austrijskome«, a zatim restaurant »NEHAJ« (12), gdje su senjska društva održavala povremene zabave i plesove. Uz ovu se zgradu prislonila starinska kućica s gotičkim grbom nepoznate senjske obitelji. Svršetak Potoka formiran je nizom starih kuća, zaključno do velikog otvora (na uglu), u gradskom bedemu, uz Mera-kulu (13) kojim je do 1785. protjecala voda u grad do mora. Tu u jednoj maloj pokrajnoj uličici stoji drugi bunar sa bočatom vodom.

Današnji trg Marka Balena, tzv. VELIKA PLACA (14) — Zvonimirov trg ili Cilnica jedan je među najvećim i najljepšim baroknim trgovima u Senju i uopće u Hrvatskom primorju. Na sredini trga uzdiže se klasicistička fontana, tzv. CILNICA (15) koju je početkom 19. st. sagradio inž. Konrad Zettel, a 1845. renovirao Josip Kajetan Knežić. Još početkom 20. st. uz Cilnicu su bila dva bunara sa bočatom vodom, danas zatrpana i porušena, koja će se također obnoviti. Trg je četvrtaste osnove; 68×37 m, a popločan je kada i čitav grad, (iza 1875) škrljastim pločama, koje su dovezene senjskim brodovima iz Trsta. Interesantno je da se do danas u Senju nije naišlo na tragove starijeg pločnika, nego da je svuda obična zemlja-ilovača.

Sjevernu stranu trga zatvara dvokatnica koja je ranije pripadala trgovačkoj obitelji Bontić (16) — danas Zudenigo. Između dva rata iz prizemlja su nepotrebno uklonjeni kameni barokni portali, a oni će se morati restaurirati zbog arhitektonike trga prema izvornom stanju na osnovu fotografija. U toj kući na II katu, na prelazu 19/20. st. živjela je obitelj Sebalda Cihlara, oca književnika Milutina C. Nehajeva. Čini se da se iza kuće u uskočko doba nalazio gostinjac. Sa zapadne strane uz kuću Bontić-Zudenigo prislonila se dvokatnica, vlasništvo Vidmar-Benzia. Još koncem 18. st. ovo je bila crkva sv. DUHA (17) koja je vremenom izgubila vjerski karakter, pa je sredinom 19. st. preuređena u stambene i poslovne prostorije. Misli se da je to u narodnoj pjesmi opjevana crkva »nasred Senja Ružica«. Prvi spomen crkve sv. Duha je iz 1389. a zatim se spominje 1404, 1489 i 1496. Moguće je da se tu radi o nekoj drugoj crkvi koja je starija i koja se nalazila izvan gradskog bedema, jer je današnja kako navodi Klaić prema M. Magdiću — sagrađena 1559. Od njezinog starog pročelja, koje je bilo izrađeno od kamena tesanca, malo je ostalo. I ovaj interesantan spomenik starog Senja predviđa se restaurirati. Navodno su pod zemljom grobnice, i to jedna iz 1496.

Samostan sv. Petra s crkvom sv. Franje, zadužbina knezova Frankopana, stajala je kao ruševina izvan gradskog bedema, dok je nije porušio I. Lenković, a materijal upotrijebio za gradnju tvrđave Nehaj. Kao naknadu Franjevcima i dijecezi Lenković je u gradu oko 1552. sagrađio novi samostan (17) i crkvu-mauzolej Uskoka. U tom samostanu, koji zatvara jedan dio trga, boravili su do 1806. Franjevci a onda su odselili na Trsat. Oko 1810. samostan je stradao od požara, a obnovljen je oko 1816. za potrebe bogoslovnog sjemeništa. U sredini se nalazi dvorište, klaustar s redom arkada i križastim svodovima. Posebna vrata iz samostana vodila su u crkvu sv. Franje. Oko 1698. dograđen je II kat

Sl. 66. — Senj (Cilnica) pod Nehajem —
Crtež V. Kirin.

Sl. 67. — Trg Marka Balena — Velika Placa ili Cilnica (prije 1940)

samostana. Današnji izgled zgrada je dobila 1896. kad je preuređena za potrebe novootvorenog sjemeništa. Jedno vrijeme ovdje se morala nalaziti privatna filozofska škola (1808), proglašena 1845. javnim Filozofskim institutom. Poslije rata 1945. ovdje se nalazio NOK-a, a danas Općinska skupština u Senju.

Sa zapadne strane Veliku Placu zatvaraju tri visoke zgrade, od kojih je srednja vjerojatno bila u 18. st. solni magazin (19). Prilikom posljednjih adaptacija sve su te zgrade izgubile stari renesansnobarokni izgled.

Na južnoj strani Velike Place nalaze se također jednokatne zgrade, podignute u 18. st. u vrijeme kada je prestao vrijediti zakon »da se ne smiju uz gradski bedem podizati zgrade«. Kuća Scarpa (Trg M. Balena, br. 11) bila je u 18. st. solni magazin Jurja Demelya, a kuća do nje (br. 9) ex Djačić, također solni magazin Tome Domazetovića. Između kuće Scarpa i okrugle kule (Philippturm) gradskog kaštela, nalazi se mali park (20), gdje je od 1779. do početka 20. st. bila gradska tržnica sa kamenim vagama. Još prije tu se nalazio bastion (predutvrda), kroz koju se u srednjem vijeku (lijevo) ulazilo u Kaštel a desno (gdje su stepenice) do glavnim gradskih kopnenih tzv. STARI ili VRATA od POTOKA (21), a ta su zazidana 1779. kada su izgrađena nova današnja VELIKA VRATA (28). Kroz Stara vrata preko drvenog mosta dolazilo se na cestu koja je nadesno vodila preko brda Trbušnjaka za Sv. Juraj, a lijevo uz Travicu starom cestom i dolinom sv. Vida na Vratnik i dalje prema unutrašnjosti. S istočne strane Veliku Placu zatvara stara i najveća senjska građevina, gradski

KASTEĻ (22) sagrađen oko 1340. kao stalna rezidencija senjsko-krčkih knezova Frankopana. Masivna i solidno građena fortifikacija četvrtastog tlocrta pojačana je s tri ugaone i jednom bedemskom kulom. U bedemima Kaštela nalazio se potreban broj puškarnica i otvora za topove. Još u 18. st. u sjev. dijelu Kaštela, danas blagovaonici, bila je dvorska kapela, koja je od 1469. kao garnizonska posvećena sv. Margareti. Iza apside kapele stajala je kuhinja s velikim ognjištem. Crkva sv. Margarete prvi puta se spominje 1495. Današnji izgled Kaštela potječe iz sredine 18. st., iz vremena Marije Terezije kako je to uklesano na ploči s desne strane hodnika u prizemlju. Na lijevoj strani hodnika nalaze se dvije prekrasne renesansne ploče, u sredini desne vijenac je od ljljlana koji drže dva anđela. U sredini vijenca je veći grb hrvatsko-ugarskog kralja M. Korvina, okružen sa šest manjih grbova zemalja koje su bile u sastavu njegova kraljevstva. Grb je iz kraja 15. st. Od 1469. u Kaštelu se nalazilo sjedište senjske kapetanije i tu je bio vojni garnizon sve do 1896., poslije čega je Kaštel generalno preuređen za potrebe konvikta »Ožegovićianum«. U jednom dijelu prizemlja, na sjevernoj strani, nalazile su se tamnice i prostorije za saslušanja i mučenja. U Kaštel su na prevaru dovedeni i pogubljeni mnogi znameniti Uskoci, kao senjski knez Martin Posedarić i vojvoda ledenički Marko Margetić, ali i časno osvećeni smrću generala J. Rabate, na staru godinu 1601. Dane ispunjene stravom i užasom, nečovječni postupci J. Rabate, te licemjerstvo i izdajstvo senjskog biskupa Mark Antuna de Dominisa i držanje hrabrog uskočkog svijeta lijepo je opisao August Šenoa u pripovijesti »Čuvaj se senjske ruke«. Poslije rata (1945) u Kaštelu je neko vrijeme bila smještena senjska gimnazija i osnovna škola. Danas je u Kaštelu Dom i škola učenika u privredi.

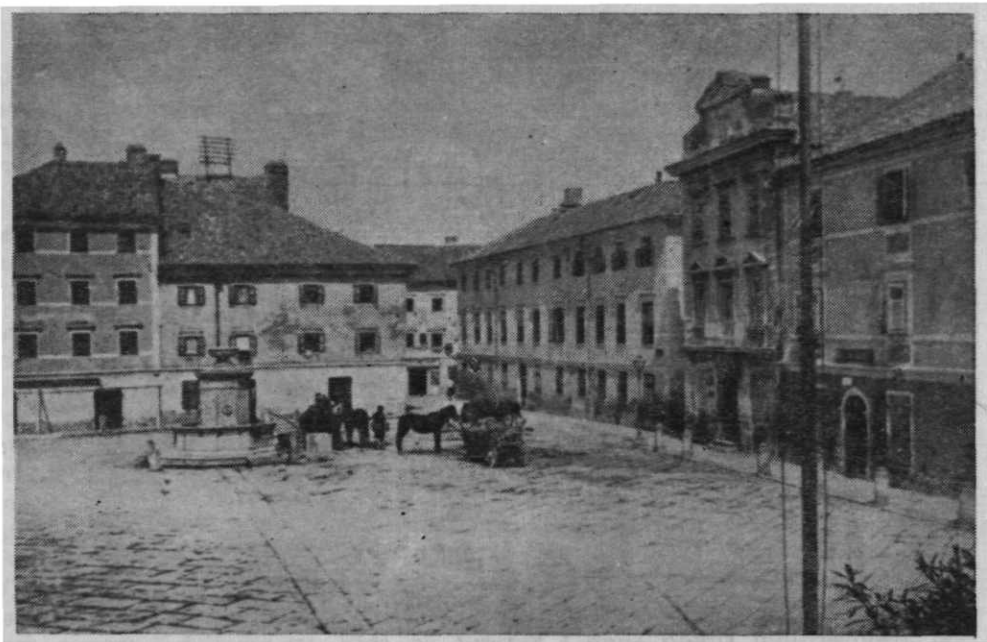

Sl. 68. — Cilnica — Kaštel i desno tržnica sa kamenim mjerama (oko 1900)

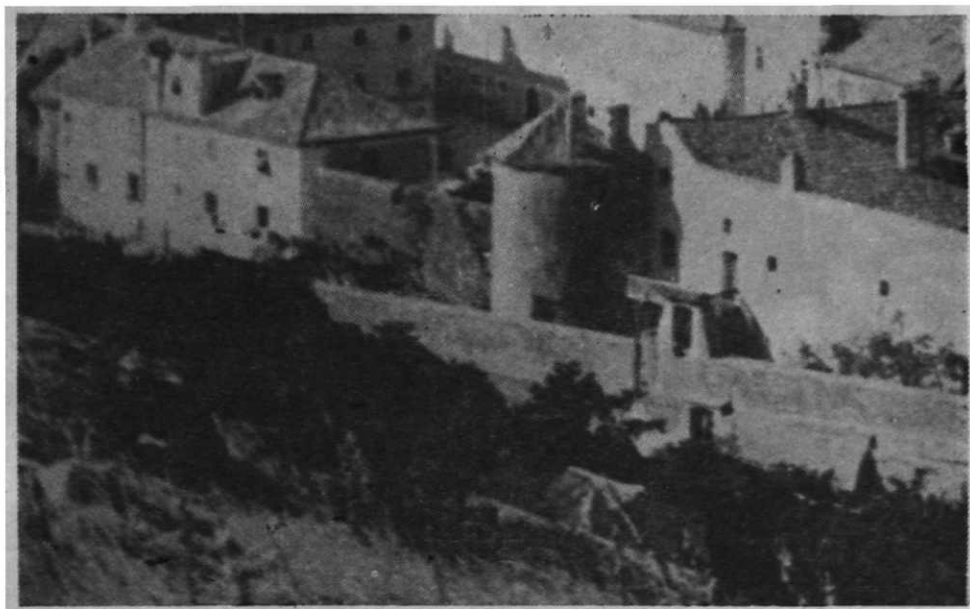
Na sjeveroistočnoj strani Velike Place teren se blago uzdiže. Taj dio grada od starine se naziva ZGON (23). Riječ je prastara značenja za koju danas nemamo tumačenja, osim ako se ne odnosi na dio (predjel) neke zemlje koja je pripadala gradskom knezu ili općini, a moguće je da riječ Zgon označuje zemlju koja se nalazila na malo povišenom tlu, kako je to i u stvarnosti. Najveća zgrada na Zgonu je stara gimnazija (24). Nekada su to bile dvije zgrade obitelji Čolić, od koje su otkupljene i preuređene (1850) za potrebe senjske gimnazije koja se tu nalazila sve do 1944.

Nasuprot gimnazije, uz gradski bedem, u 18. i 19. st. izgrađeno je više stambenih zgrada. U kući pok. Bartola Vukelića (26) (danas ruševina, vlasništvo Butorac-Šojat) bile su društvene prostorije senjske Podružnice Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista) u vremenu od 1919. do 1920. tj. do donošenja Obznane (30. XII 1920). Tada su društvene prostorije zatvorene, inventar zaplijenjen a članovi progonjeni. Malo niže je pošta (27). (Kada je osnovana pošta i kako se razvijala, bit će opisano drugom prilikom u Senjskom zborniku. Interesantno je da je 1804. u vrijeme Napoleonove provincije Ilirije uvedena stalna poštanska veza dva puta tjedno od Rijeke preko Senja, Vratnika, Gospića za Zadar. G. 1819. u Senju je postmajstor neki Crnković, a 1857. postoji stalna telegrafska veza između Senja i Rijeke s Karlovcem).

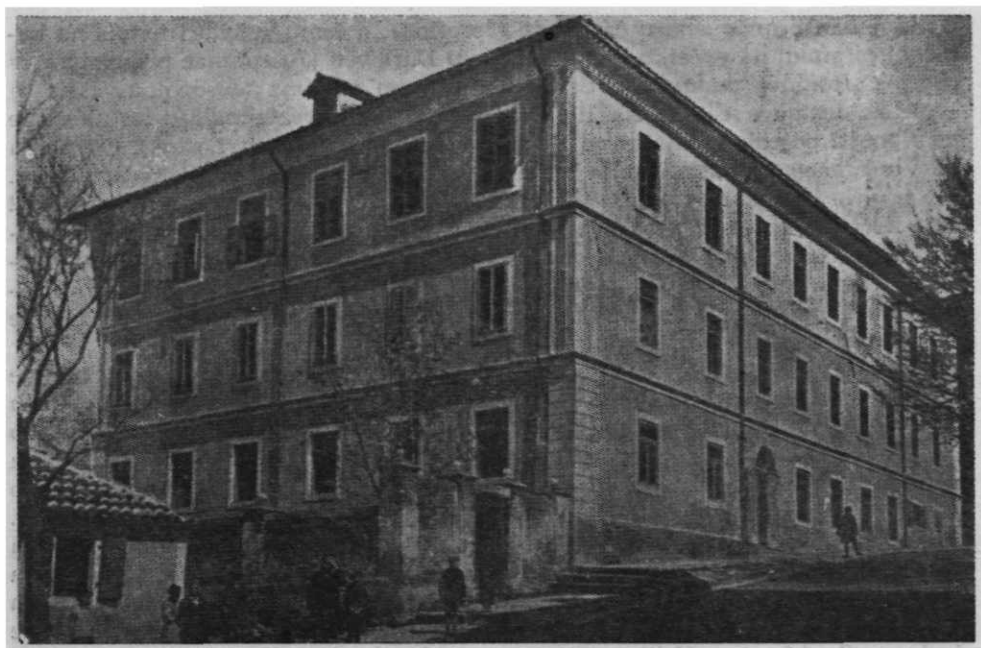
U vrijeme ekonomskog prosperiteta Senja krajem 18. st. ukazala se potreba izgradnje nove moderne ceste koja bi povezivala unutrašnjost i more od Karlovca do Senja. Kad je završen projekt i osigurana potrebna financijska sredstva započelo se 1776. s radovima koje je uspješno organizirao i vodio vojni inženjer major Vinko Struppi. Izgradnju ceste nadgledao je sam car Josip II. Bila je to za ono doba (i danas je u prometu) druga moderna cesta

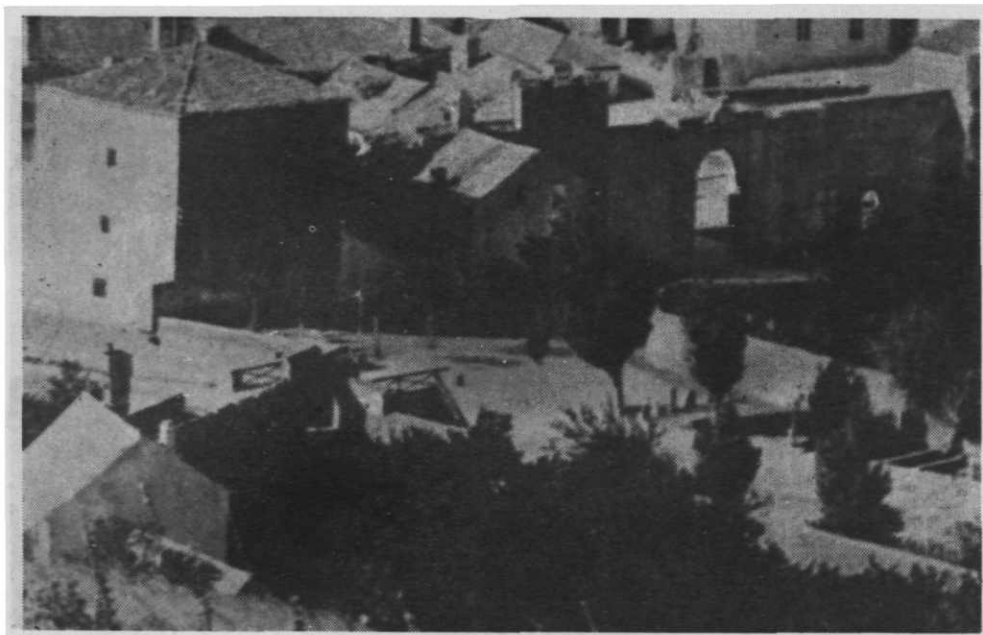
Sl. 69. — Cilnica — najslikovitiji trg grada Senja (oko 1900)

Sl. 70. — Okrugla Filip-kula, lijevo gradski bedem sa starim zazidanim gradskim vratima (oko 1896)

Sl. 71. — Stara zgrada senjske Gimnazije (oko 1940)

Sl. 72. — Pogled sa Nehaja na Travicu, Kaštel, Velika vrata i ostatke gradskog bedema (oko 1895)

u našoj zemlji, prozvana u čast cara »Josefina«, o čemu svjedoči natpis na kamenoj piramidi na početku Senjske ulice u Karlovcu (*Josephinae principium* = početak Josipove ceste), a u Senju na Velikim vratima (*Josephinae finis* = svršetak Josipove ceste). Na lijevoj strani Velikih vrata nalaze se uklesane udaljenosti pojedinih mjesta od Senja do Beča (1 milja cca 7,5 km). Od Senja do Vratnika (germanskih milja 1 1/4 = 9,5 km) Modruša tj. vrh Kapele (g. m. 5 1/4 = 40 km) Karlovca (g. m. 13 1/2 = 102,5 km) Zagreba (g. m. 21 = 153,2 km) Beča (g. m. 63 = 478 km). Udaljenosti od Senja do nekih mjesta označenim na Velikim vratima u Senju uglavnom su tačna. Izgradnja ceste Senj—Karlovac trajala je od 1776. do 1779. Velika kamenita ili tzv. Josipova vrata izgrađena su 1779. otvaranjem bedema između Kaštela i kule Turaš (29). Na tome mjestu nisu se prije nalazila nikakva vrata.

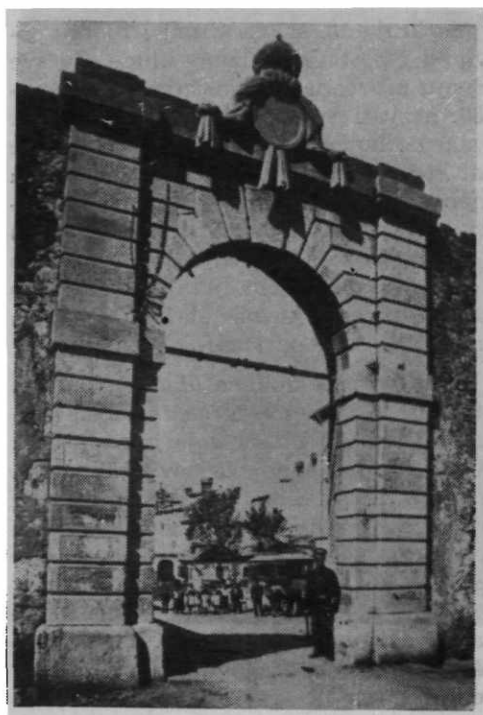
Kako je Struppijeva (Josefinska) cesta bila prestrma i preuska, došlo je 1843. do njezine rekonstrukcije koju je izveo major K. Knežić. Tada je izrađen novi dio ceste koja je išla ravno od Velikih vrata preko senjskih vrtova do vrha Aleje. To je bivše Knežičevo, a danas šetalište S. S. Kranjčevića. Stara cesta koja je vodila uz tvornicu duhana (Neda), pokraj stare ubožnice, mimo kuće ex Tazani, Šumarije na vrh Harmice, i dalje je ostala u saobraćaju. To je tzv. »Stara cesta«. Uz ostalo Knežić je tada izvršio i rekonstrukciju vrata iz 1779. i postavio nova velika dvokrilna, kovana od željeza koja su počivala na 6 masivnih velikih kanjola. Od gradske strane vrata su zatvarana ključem i drvenom gredom od koje se i danas u zidu vide rupe s lijeve i desne strane bedema. Senjska tzv. Velika vrata su navodno krajem 19. st. skinuta s ležaja i odvezena u Beč i deponirana u vojnom muzeju, Arsenalu.

S jedne i druge strane Aleje-ceste (do kraja 19. st. prostrani i lijepi voćnjaci i vinogradi) zasadio je Knežić drvored i postavio kamene klupe. Za sve te zasluge koje je Knežić učinio gradu Senju prozvana je današnja Aleja Knežićevim šetalištem, koje nije trebalo 1958. nazvati Šetalište S. S. Kranjčevića. Na desno od Velikih vrata nalazi se od starine bunar »TRAVICA« (30) koji se pod tim imenom javlja prije 18. st. »vrtal kod zdenca na Travici«. Danas je na Travici javni zdenac, gdje iz velike kamene faunove glave teče voda u kame-nicu, na kojoj su do poč. 20. st. domaći i krajišnici napajali stoku, a žene s periferije grada dolazile po vodu u drvenim kablima. U starije doba dok nije bilo dovoljno »šterna« i uređen gradski vodovod za vrućih ljetnjih dana žene i djevojke išle su po vodu u Senjsku Dragu, pa je tako nastala stara pjesma »Rano rane Senkinje djevojke — rano rane na Vratnik po vodu« ...

S lijeve strane Aleje malo niže od bivše tvornice duhana (danas trikotaža i konfekcija »NEDA«) nalazilo se do 1946. staro nogometno igralište Stella (31). tako nazvano po gostioni (hotelu) »K ZLATNOJ ZVIJEZDI«, koja je napuštena poslije I svj. rata a porušena 1941. prilikom kopanja temelja za novu gimnaziju. Na tom prostoru započelo se 1964. izgradnjom novog kina. Prilikom nivelacije terena naišli su radnici na temelje starih zgrada koje su pripadale hipokau-stu (31 a), prostoru za centralno grijanje gradskih terma, tj. kupališta, koje je zbog trošnosti dao obnoviti sredinom 3. st. Lucije Domicije Gallican, namjesnik provincije Dalmacije. Uz ove nalaze pronađeni su temelji zgrada, razna kera-mika, opeka, malter, rimski novac, mozaik i druge rimske starine. Tu se pro-našlo karbonizirano žito sa ostacima požara i rušenja, tragovima jedne davne katastrofe koja je zadesila antički grad Senju.

Sl. 73. — Nova tzv. Velika gradska vrata iz 1779.

Sl. 74. — Velika vrata oko 1935.

Iznad stare Stelle sagrađena je 1898. velika građevina od kamena i opeke, u tzv. mađarskom stilu, stara tvornica duhana (32), teško oštećena za vrijeme rata od 1943. do 1945. Danas je tu uređena trikotaža i konfekcija »Neda«.

Između tvornice »Neda«, kuće Šimunović i bivše garaže Zudenigo nalazila se velika i lijepa šesterougaona GULDEN-kula (33), koja je s dijelom gradskog bedema porušena 1902. zbog saobraćaja. U toj kuli neko je vrijeme bio gradski zatvor. Od ove najinteresantnije prastare gradske kule sačuvani su temelji i dio zidova. Bivša garaža Zudenigo bila je u 18. st. solni magazin Petra Daničića (34). Poviše Gulden-kule prolazila je Stara ili Riječka cesta, rekonstruirana 1963. u široku i modernu ali ne i završenu autostradu Senj—Plitvička jezera.

Na mjestu današnje stanice Narodne milicije stajalo je do 1943. veliko skladište (35), sagrađeno u drugoj polovici 19. st. Desno vodi put u staro predgrađe VAROŠ (36). Na starim nacrtima Senja do sredine 18. st. izvan bedema se ne vidi ni jedna kuća. Današnje su podignute u 18. st. Na gradskoj periferiji Škveru, Lopici, Varošu, pod Kukom (poviše Harmice), i na Fortici, žive danas najstarije senjske obitelji: Lenci, Jurčići, Papići, Gržanići, Glavičići, Lončarići, Bašići, Gregovići, Gržini, Antići, Butorci i Tijani. Kuće stanovnika periferije bile su male prizemnice, a ponekad na kat, niskih stropova, malih prozora i vrata. Sastojale su se od sobice, kuhinje i gospodarskih zgrada. Većinom su bile pokrivene šimlom (drvenim dašćicama) dok su kupe-kanalice došle krajem 19. st. Sve do 1895. u svakoj kući u predgrađu (većim dijelom i u gradu) nalazilo se u kuhinji ognjište sa napom, vidilicom, komoštrama i tronogama. Tu je u kutu stajala drvena škrinja, škancija, klupe, tronošci, stolić, drveno i zemljano

suđe i kamenice. U kući je bila rijetkost namještaj. U to vrijeme stanovnici predgrađa i sela u okoliču napuštaju staru nošnju i običaje. Oko kuće prostirali su se bujni zeleni vrtovi i vinogradi. Život tih pučana bio je jednostavan i dosta težak. Muškarci su većinom u proljeće, ljeto i jesen radili kao zidari, mornari i obalni radnici, prema potrebi, a u zimi su bili kod svojih kuća uređujući okućnice. Redovito je svaka kuća imala i malo gospodarstvo, nešto blaga i obradive zemlje, na kojoj je uspijevalo voće, povrće, gajila se vinova loza. sadilo nešto krumpira i ječma. Ljudi su bili loše odjeveni. U kućama nije bilo petrolejki već su se upotrebljavale luči, uljenice ili svijeće koje su stajale u kutu, ili visjele o gredama, ili o napi. Većina kuća nije imala »šterne« jer se voda nosila iz grada u drvenim kablama i brentama. Njihov život bio je u svemu jednak životu ostalih pučana. Uza sve to ovi su naši stari najjače i najdulje sačuvali stare senjske običaje, govor i navike i sve ono što im imponira kao najstarijim građanima Senja. Ovdje pod Štrmcem, Kozjakom i na Trbušnjaku žive u generacijama od 1750. Oni su najsretniji u svome Varošu (oznaka za stanovnike predgrađa) u vrtlima, njivicama i dolcima, među lihama mendula i ostataka vinograda, odakle punih 180 godina njihovi pradjedovi, očevi i oni sami, prvi pozdravljaju i posljednji se opraštaju sa suncem. Odatle prate mijene godišnjih doba i uvijek je pred njima ista slika mora i kamena, među kojim se uzdiže, tvrdi Nehaj-grad, a niže njima, najdraži stari i novi Seňj. Zanimljivo je slušati te stare Varošane, starog Pavu Lenca i Ivu Jurčića, babu Idu, tetu Anđeliku, strica Franu, Vencu i Marijana, tetu Tonicu i ostale susjede i unesti se u njihove priče o roditeljima i njihovom, ne baš veselom djetinjstvu, ali ipak ljepšoj starosti, jer »ono ča je bilo i ča nam je drago, sve je to uspomena ka se danas zaboravlja i neka«. Teško je vjerovati ako se čovjek nalazi u bilo kojoj kući tih starih Varošana da je pred 60 godina bilo drugačije, da su

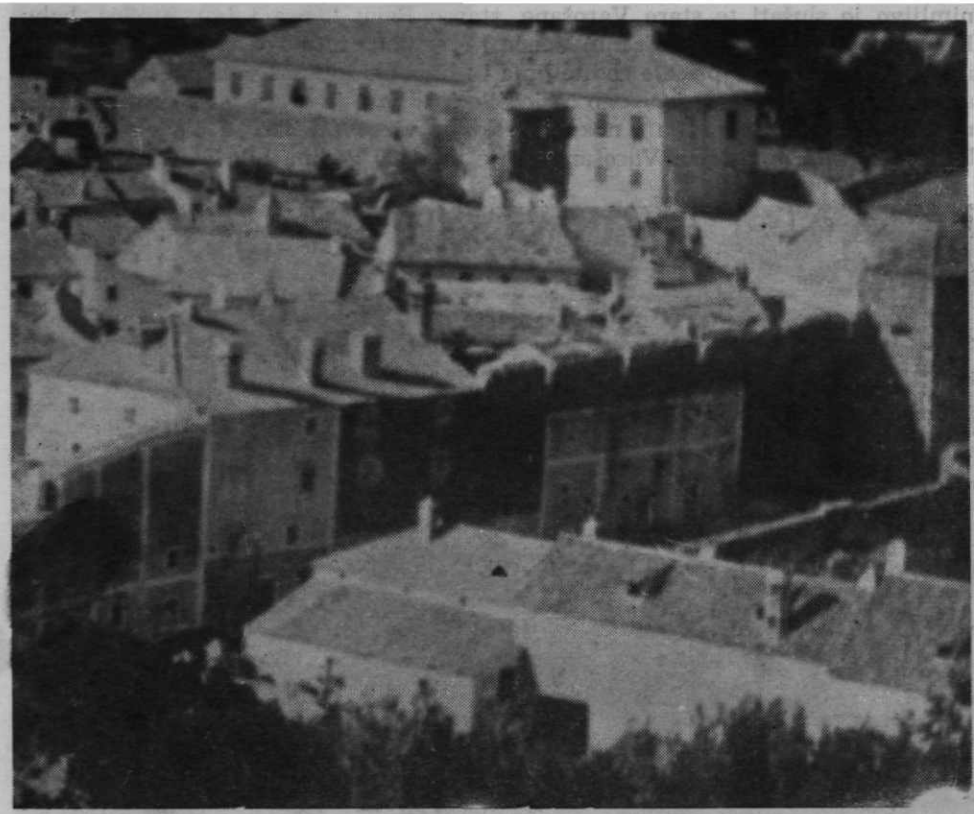

Sl. 75. — Aleja, bivše šetalište za Senj zaslužnog Kajetana Knežića oko 1935.

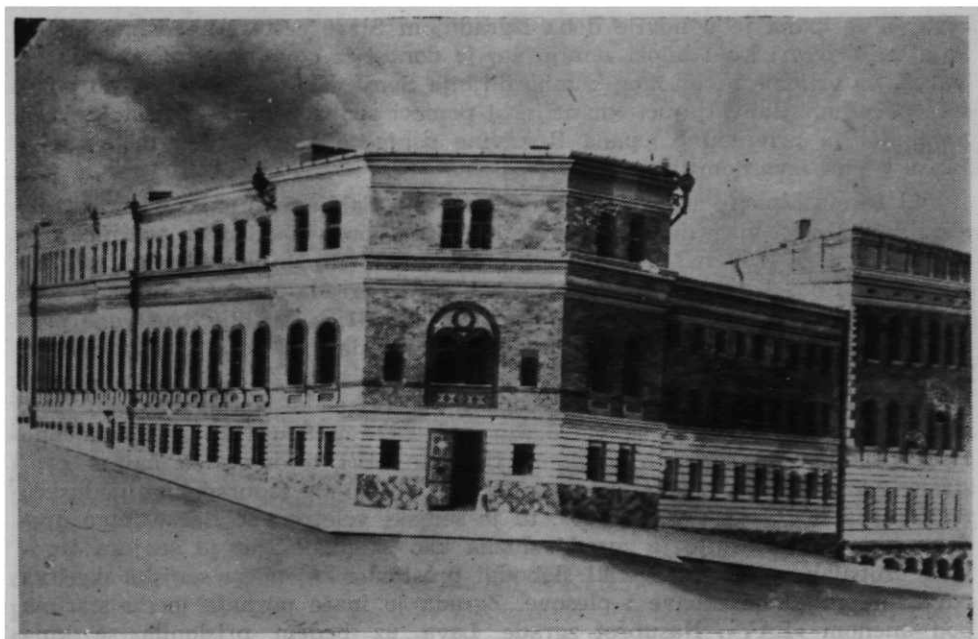
mnogi od njih kao djeca jeli iz jedne zemljane zdjele drvenim žlicama i da nisu spavali na krevetima, da u sobama nije bilo ormara, a u kuhinjama drvenog poda, da je bilo dana i katkada na samu Novu godinu da nije bilo bijela kruha, kolača i mesa, jer je zemlje bilo malo, posla nikako, a porodice velike. »Mi nismo imali ni četvrti dil onoga ča vi imate danas« i što mi isti imamo danas. Mnogo toga se izmijenilo do danas.

Uz gradski bedem nasuprot raskršća Stare ceste na putu za Varoš nalazi se kula LIPICA (37) ili SALAPAN koja u svemu sliči Leonovoj ili Šabac-kuli. Vjerojatno da je i Lipica sagrađena početkom 16. st. Moguće na starijim temeljima tada derutne kule. Sastoji se od prizemlja i tri kata, a završava krovom. Pri samom vrhu kula završava prstenom trostrukih konzola nad kojima se dizalo krunište (prsobran). Stožasti krov koji je imala prije 1943. potječe iz kraja 17. st. Zidovi kule su masivni, a suzuju se od dna prema vrhu. Iznad sredine je kameni vijenac koji čini prelaz od kosog prema okomitom zidu što je prema vrhu sve tanji.

Vanjski zidovi su izrađeni od tesanih kvadara vapnenca, horizontalno položenih u nizovima sa malim reškama. Na svakom katu nalaze se po tri topovska otvora. U ovoj i u drugim kulama bili su manji i veći topovi. U uskočko doba Lipica i bedem uz nju bili su viši za 3—5 m od razine današnje

Sl. 76. — Stari hotel Zvijezda (Stella), dio gradskog bedema i kule Gulden i Lipica (oko 1895)

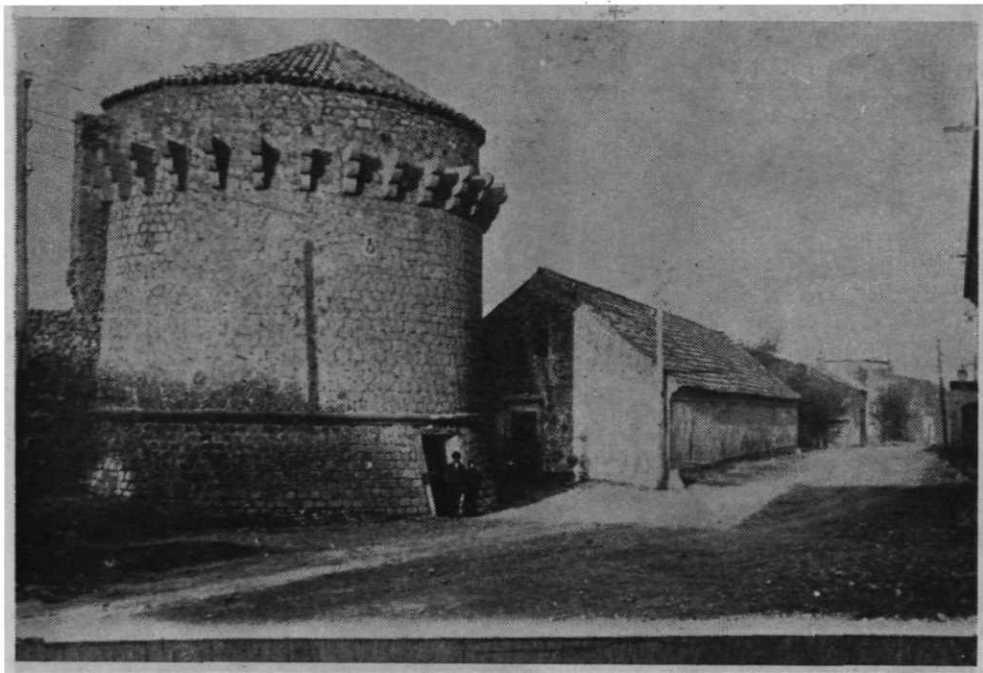
Sl. 77. — *Tvornica duhana u Senju do 1944.*

Sl. 78. — *Stara senjska varoška porodica Gregovići (1910)*

ceste, a zasipana je u novije doba izgradnjom Stare ceste i nanosima bujice koja uz bedem i kulu taloži zemlju što je donosi iz gornjih vrtova i puta za Varoš. Za vrijeme njemačkog bombardiranja Senja X 1943. Lipica je do polovice porušena. Zahvaljujući financijskoj pomoći senjske općine i nastojanjima načelnika za privredu Stjepana Rukavine uspješno se nastavlja restauracija Lipice prema izvornom stanju.

Uz kulu Lipicu i gradski bedem (do vrta M. Fabijanića) nalazio se do 1943. stari artiljerijski magazin (38) koji je 1887. pretvoren u skladište tvornice duhana, a ta se do 1899. nalazila u današnjoj Sokolani (39) što je ranije bila artiljerijska kasarna. Kada je 1899. sagrađena nova zgrada tvornice duhana (32) (Neda), pretvorena je Sokolana u magazin. Do 1941. tu su bile društvene prostorije Jugo-sokola. Za vrijeme rata zgrada je stradala od požara, a obnovljena je 1950. za stanovanje. Istočno od Sokolane vrtovi su Gržanića i Zrinskih koji se od starine nazivaju Njivice (40). Zapadno od Sokolane izgrađen je oko 1950. novi dom (41) Dobrovoljnog vatrogasnog društva u Senju koje je osnovano 1932. nastojanjem senjskih građana. Uz dom DVD-a danas se nalaze prostrane garaže i mehanička radionica (42) senjske filijale saobraćajnog poduzeća Autotransa iz Rijeke. Poslije 1869. tu je senjski veletrgovac Barac imao uređenu pivovaru. Kasnije je zgrada služila kao skladište (jer je senjska trgovina propala), a imala je veliki slobodni prostor u kojem su senjska društva održavala prigodne zabave i plesove. Zgrada je inače poznata među starima pod imenom »LAV«. Nasuprot zgrade Lava uz bedem prislonila se kula RONDEL (43) ili TRYBENAC okruglog tlocrta nesolidne konstrukcije. Gotovo da i nema sličnosti s Lipicom ili Leonovom kulom. Krajem 19. st. unutarnji

Sl. 79. — Kula Lipica, artiljerijski magazin i Sokolana na Staroj cesti (oko 1935)

Sl. 80. — Papina kula sa gradskim bedemom i Malim Vratima (1687)

dio kule Ro. del iskorišten je za stanovanje. Kula je bila oštećena za vrijeme potresa 1913. a do danas je izgubila originalnost. Uz bedeme i Rondel-kulu sagrađena je kućica koju će trebati ukloniti, a također zatvoriti većinu novih vrata otvorenih u gradskom bedemu. Ovdje na Staroj cesti najbolje je sačuvan gradski bedem koji je do srednjeg dijela (vidljivo) izrađen od sitnijeg kamena u ranom srednjem vijeku, a dograđen drugim od krupnijeg kamena solidnije izrađen u 14. i 15. st. kada se pojavilo vatreno oružje i zaprijetila turska opasnost. Na bedemu se i danas lijepo vide zupčasti otvori (prsobrani) iz doba knezova Frankopana, koji su zazidani krajem 15. st. i uz njih otvorene puškarnice za vatreno oružje. Ovdje je također zatrpan gradski bedem i kule od 3 do 5 m raznim materijalom od ceste i nanosima iz gornjih vrtova. Na sjevernoj i istočnoj strani uz bedem sa gradske strane nije se do kraja 17. st. iz strateških razloga dozvoljavala prigradnja kuća, a ni otvaranje posebnih otvora vrata koja danas vidimo i koji se namjeravaju zatvoriti.

Zapadno od starog Lava nalazi se garaža HE Senj. Prije 1948. tu je radila gradska termoelektrana, sagrađena 1928. za potrebe grada.

Nasuprot stare elektrane nalazi se LEONOVA (45) ili PAPINA kula koju je dao sagraditi papa Leon X (1513—1521), kako je to bilo uklesano na ploči što se ranije nalazila na sjev. vanjskom bedemu. Papinska kula u svemu je slična Lipici. Također je zatrpana zemljom cca 2 m. Krajem 19. st. vlasnik je na kuli nepotrebno uklonio topovske otvore i postavio široke prozore, a tada su skinute konzole na zap. strani. U prizemlju i na stražnjoj strani (I katu) otvorio je dvoja neskladna vrata i podigao rampu. U perspektivi je da se i ova gradska kula restaurira, a posebnom drvenom galerijom (kao u uskočko doba), povežu s Gulden kulom i Lipicom. Ovo je, uz neke druge, jedina i najbolje sačuvana uskočka kula. Između Leonove i kule svetog Broza nalazi se staro žitno skladište (46) sagrađeno u 18. st. kao vlasništvo Tome Domazetovića. To je jednokatna građevina s četiri barokna portala, koja je do danas sačuvana u svome prvotnom izgledu, te služi staroj namjeni kao skladište Trgovačkog poduzeća Primorje u Senju. Ona je uz pisane dokumente jedini svjedok nekadašnje razvijene trgovine i prometa i velike uloge Senja kao najznačajnijeg tr-

Sl. 81. — Barokna palača Vereina na Malim Vratima (1964)

govačkog središta na sjev. Jadranu. Nasuprot magazina ex Domazetovića gdje se danas nalazi Drvno-industrijsko poduzeće bila je do 1960. pilana (47) ex Olivieri. Na tom prostoru pronašlo se zadnjih godina poveći broj starih grobova, keramike, temelja zgrada s tragovima požara i rušenja i druge starine rimskog vremena. Zapadno od tzv. MALIH VRATA (48) ili BISKUPOVIH VRATA nalazi se upravna zgrada senjskog Ugostiteljskog poduzeća »Velebit« (49). Do 1964. ovdje se nalazio samostan Franjevki III reda, a poslije rata bila je tu rezidencija senjsko-modruškog biskupa. Tu je dr. Korewa između dva rata uredio prvo zubno lječilište u Hrvatskoj. Ta barokna palača, koja je izgubila stari izgled, sagrađena je 1744. za stanovanje senjskih patricija Domazetovića.

Zapadno od bivšeg samostana sv. Terezije donedavno su stajale ruševine senjske biskupije (50) što ju je na svoj trošak sagrađio senjski biskup Mirko Ožegović 1836. od koje se i danas vidi sjev. zid. Prema moru dizali su se tzv. CARSKI ili SOLNI MAGAZINI (51) — velika skladišta soli, žita i drvene građe na tri kata, koji su ujedno bili i zaštita luke i brodova od nevremena. Vukasović je planirao podignuti još šest tako velikih magazina na sjev. dijelu predgrađa (Lopici i dijelu Varoša), ali se njegove velike ideje nisu ostvarile zbog napoleonskih ratova. Gradnju magazina započeo je oko 1785. Filip Vukasović, a završio ju je Knežić oko 1845. Magazini su iz daljine izgledali kao stare utvrde, jer su bili debelih, jakih, solidno građenih zidova, s malenim prozorima koji su označivali katove. S prednje i stražnje strane bilo je dovoljno velikih vrata s baroknim portalima, kroz koje su kola sa teretom na jednoj strani ulazila, a na drugoj izlazila. U toj ogromnoj masi zidova bilo je ugrađeno na tisuće m³ kamena, vapna pijeska i opeke. Magazini su u toku prošlosti 1934. i 1936. stradali od požara, osobito za vrijeme prošlog rata. Kao ruševina sta-

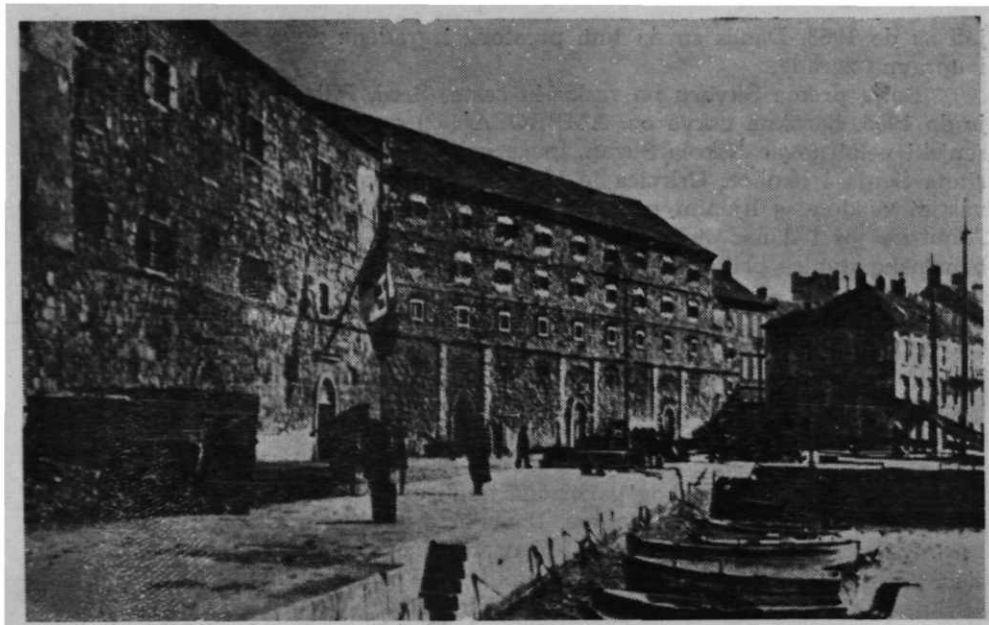
jali su do 1963. Danas su na tom prostoru izgrađene nove moderne stambene i upravne zgrade.

Dalje prema Škveru na raskršću ceste (Senj, Plitvice, Krivi Put) stajala je do 1955. barokna crkva sv. AMBROZA (52) iz 1728. koju je dao sagraditi senjski veletrgovac Nikola Suzan, inače veliki pronicatelj ekonomskog prosperiteta Senja i okolice. Crkva je bila četverouglastog tlocrta, zasvođena bačvastim svodom, s lijepim pročeljem i namještajem. Iza razgrađene crkve sv. Ambroza još i danas stoje stare kuće (garaže) i skladište Suzana. Na mjestu benzinske stanice prije 1773. bilo je uređeno skladište drvene građe Ogulinske regimente.

Na Malim Vratima nalazi se najmonumentalnija barokna palača u Senju tzv. VEREIN (54), sagrađena krajem 18. st. U prizemlju palače bili su veliki podrumi, na I katu prostorije za posluhu, na II katu udobne i svijetle odaje za stanovanje senjskih patricija Domazetovića. Na srednji dio II kata nadograđen je III kat, vjerojatno kako je završena izgradnja Carskih skladišta. Pročelje palače krase veliki barokni portal. U početku 19. st. Verein više se služi za stanovanje. Tu su oficiri senjskog garnizona imali svoje društvene prostorije u kojima su održavali zabave i plesove. U vrijeme ilirskog narodnog preporoda od 1835. Verein je sjedište senjskog kulturnog društvenog života, kojega su nosioci bili ugledni senjski građani: Konjikovići, Vranicany, Domazetovići, biskup Mirko Ožegović i gradski fizik Božo Klemenčić. U Vereini su se nalazile prostorije Narodne čitaonice (iz 1835.) i Glazbenog zavoda (1842.), koji se smatraju među najstarijima društvima u Hrvatskoj, o čemu danas svjedoče dvije spomen ploče na pročelju zgrade.

Sl. 82. — Bivša rezidencija senjskih biskupa (1940)

Sl. 83. — *Bivši Carski ili Solni magazini (1942)*

Između Vereine, Malih Vrata i ceste nalaze se pod zemljom grobovi (55) sa skeletnim ostacima pokojnika iz nepoznate prošlosti grada Senja. Uz kuću (br. 18 M. Vrata) stajala su BISKUPOVA ili MALA VRATA (56) porušena s dijelom gradskog bedema krajem 19. st. Na staroj slici iz 1877. vide se visoka uska vrata, koja je u staro doba branila kula sv. BROZA (57), a ta se i danas nalazi u sklopu spomenute kuće (br. 18) i skladišta OTP-a. Od Biskupovih vrata dolazi se do trga Mala Vrata, nasred kojeg je spomen-česma, podignuta 1882. na uspomenu zaslužnog za grad Senj biskupa Mirka Ožegovića. Ranije se na tome prostoru nalazila kuća trgovca Barca, koja je stradala od eksplozije baruta, te je kao ruševina uklonjena. Sa zapadne strane trga nalazi se kuća (59) (M. Vrata, br. 16) sa spomen-pločom, koja govori da se tu 1880. rodio hrvatski književnik Milutin Cihlar Nehajev. Idući od trga M. Vrata prema katedrali skrećemo u prvu lijevu slijepu uličicu gdje se nalazi više starih gotičkih i renesansnih kuća (60), čije su interesantne kamene fasade s konzolama, portalima i doprozornicima sačuvane sa dvorišne strane.

Idući dalje dolazimo na Kaptolski ili STARI TRG odakle se od novog zvonika (iz 1900) uspinje uličica na GORICU (61), stari predjel grada Senja. Ime Gorica neki izvode odatle, što je grad navodno više puta stradao od požara »goriti«, ali ja sam skloniji tumačenju da je to ime u vezi s činjenicom da je taj dio grada povišen i najviši u gradu za razliku od donjeg grada na Obali i Potoku. Na Gorici u spletu uskih i krivudavih uličica sačuvalo se najviše starih, visokih i uskih kuća starih preko 400 godina, s malim, nejednakim prozorima »fumarima«, »balaturama« i mračnim »konobama« u prizemlju. I danas kao i u prošlosti, sve te kuće djeluju trošno, a jednostavne su kao sve kuće pučana

Sl. 84. — Predjel grada i luke oko crkve sv. Ambroza (oko 1910)

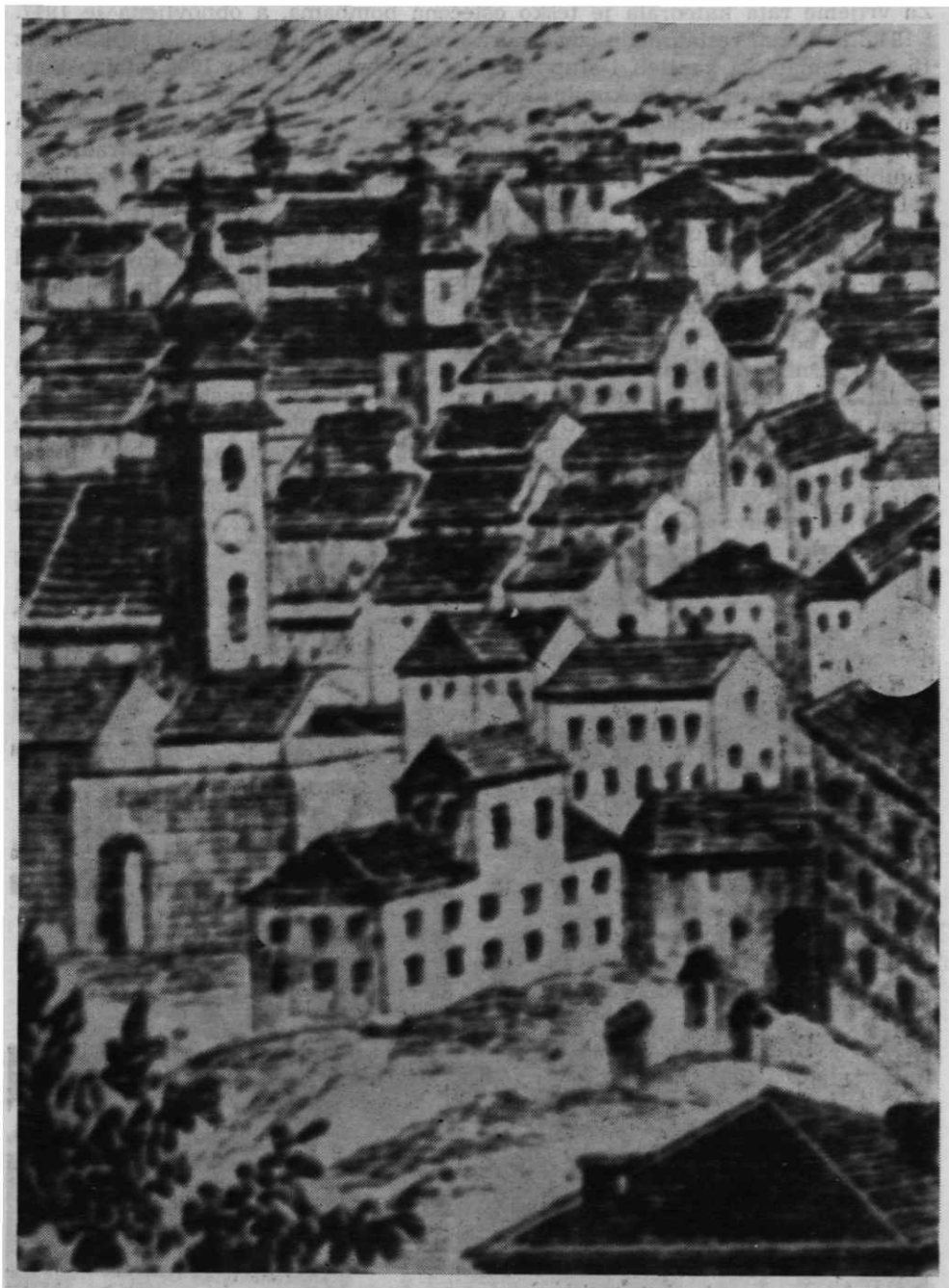

Sl. 85. — Bivša zgrada senjske biskupije (oko 1935)

u Senju koji su ih gradili prema mogućnostima ne poklanjajući pažnju vanjskom izgledu i udobnosti. Vjerojatno je da su tome bile uzrok ekonomske prilike, ratna vremena i potreba krova nad glavom. Gorica je udaljena od centra grada gdje su do ranije (barem do 12. st.) senjski patriciji, civilne i crkvene vlasti imale prioritet i rezervirane prikladnije i ljepše položaje za podizanje svojih dvoraca, palača, crkva i samostana. I zato na Gorici, na Križu i na bivšoj Kuntradi nema onih monumentalnih građevina, a ni previše slobodnog prostora gdje se mogao razviti veći trg ili šira ulica. I baš tu se najviše sačuvao ambijent srednjovjekovnog Senja. Tu se nalazi kuća (Gorica, br. 24) koja nad ulazom u dvorište ima glagoljski natpis (62) iz 1477. koji navodi da je to grb Martina, unuka senjskog kanonika Sparožića. Misli se da je u prizemlju (susjedne kuće Gorica, br. 25) dvokatne zgrade sa interesantnim prizemljem (arkadama) bila uređena 1493/94. druga — po starosti u Hrvatskoj — glagoljska tiskara koju su osnovali senjski glagoljaši, pioniri hrvatskog štampartva: Grgur Senjanin, Silvestar Bedričić i Blaž Baromić. Ako je to tako, onda su se u toj zgradi od 1493. do 1508. godine (kada je tiskara prenesena na Rijeku) štampale glagoljske knjige našim narodnim jezikom i pismom za potrebe staroslavenske liturgije, a u tome su i prednost i veličina naših prvih štamparija pred onima u zapadnoj Evropi. Na Gorici iza katedrale nalazi se mala ulica i kuća br. 11 sa spomen-pločom (63) koja govori da se tu rodio najveći hrvatski pjesnik Silvije Strahimir Kranjčević. Kuća je u novije vrijeme loše renovirana, te je izgubila originalnost i značaj spomenika.

Na slobodnom prostoru između katedrale i kuće pjesnika S. S. Kranjčevića bila je do 1857. kapelica sv. Jurja (64), patrona grada Senja. Na pročelju kapelice nalazio se glagoljski natpis iz 1540.

Najstarija građevina u gradu je crkva posvećena Bl. Djevici Mariji — katedrala (65) senjsko-modruške biskupije, sagrađena sredinom 12. st. Njezino monumentalno pročelje ukrašeno je kamenim kvadrirama nejednakih dimenzija i slijevim romaničkim lukovima iz opeke, što je očita veza s graditeljstvom sjeverne Italije. Takvi isti lukovi nalaze se s jugozapadne strane katedrale do Cimitera (66) i dvorišta stare biskupije (67). Ovo nam je dokaz da je još u 13. st. (kada su dograđene pobočne lađe) desni vanjski (južni) zid bio ukrašen vitkim romaničkim prozorima i slijevim lukovima iz opeke poput pročelja, kako se to danas opaža na kraju crkve, tj. bliže apside. Na ovoj strani kontrafori (podupirači) su danas u sastavu pilona, a vidljivi su jedino iznad krova desne lađe. Kontrafori su ovdje bili podignuti u odnosu na kosinu terena, na kojem je prvobitno izgrađena jednobrodna bazilika. Pobočne lađe sa oltarima i nekim drugim detaljima potpuno su tvorevina baroka u 18. st. Godine 1497. u svetištu je pregrađen šiljati luk od kojeg su se s desne i lijeve strane sačuvali romanički stupovi s kapitelima koji pokazuju postojanje starijeg romaničkog luka. Iste je godine Andrija iz Mutine dao sagrađiti sakristiju, kako je to zapisano na nadvratniku lijevo od ulaza. Na istoj strani (iznad ulaza) nalazi se grobnica senjskog biskupa Ivana Cardinalibusa iz 1392. koja se, vjerojatno, prije opće restauracije (u 18. st.) mogla nalaziti na drugom mjestu. Grobnica je prema mišljenju A. Schneidera »tipičan primjer gotskog fiorentinskog zidnog groba ranog trecenta«. Prema natpisima koje navodi I. Kukuljević (starinom Senjanin) u katedrali su bile grobnice senjskih odličnika iz 14. i 16. st. ali je moguće i to da su spomenute nadgrobne ploče donijete s gradskog groblja koje se nalazilo s južne strane katedrale gdje je 1956. otkriveno nekoliko grobnica. U 18. st. za vrijeme restauracije, iz katedrale su uklonjeni mnogi

Sl. 86. — Predjel Malih Vrata (sredinom 19. st.)

stari detalji, dok je stari gotski i renesansni inventar zamijenjen baroknim. Za vrijeme rata katedrala je teško oštećena bombama, a obnovljena je 1947. i 1948. Prilikom restauracije iznad kora pronađeni su tragovi fresko-slikarija iz 15. st., romanički kapiteli i stupovi. Pred katedralom je do 1900. stajao stari zvonik, »turanj senjske biskupije« koji je po arhitektu Vancašu porušen i zamijenjen novim, što deplasirano i strano djeluje u starom ambijentu kamena i opeke. Na starom tornju stajala je gradska ura iz 17. st. Prema tradiciji i izgubljenom natpisu stari je toranj potjecao još iz vremena hrvatskih kraljeva (11. st.) a prema izgledu na starim slikama Senja (17. št.) bit će da je imao funkciju osmatračnice (nema krova, već ravan vrh). Između tornja i katedrale stajale su dvije malene kućice, porušene zajedno s tornjem 1900. Prostor pred katedralom od starine se zove KAPTOLSKI ili STARI TRG (68) na kojem su u 14. i 15. st. održavane skupštine, gdje su građani i vlastela donosili odluke i propise od općeg interesa i važnosti za grad Senj.

S južne strane katedrale nalazi se staro gradsko groblje »CIMITER« (69) — lat. coemeterium — u kojem su bili pokapani građani senjski prema kršćanskom običaju uz samu crkvu. U naredbi senjskog kaptola iz 1380. spominje se groblje uz katedralu u kojem su pokapani građani. To znači da je tu bilo groblje prije i poslije 1380. Ukapanje na ovom mjestu vjerojatno je započelo kada je crkva sagrađena u 12. st. ili još ranije, dok je možda na istom mjestu stajala

Sl. 87. — Katedrala i stara biskupija sa Cimiterom (1687)

manja grobljanska kapela. Ukapanje je prestalo poslije 1380. (vjerojatno krajem 18. i poč. 19. st.).

Pod Cimiterom, tj. pod desnom lađom katedrale, nalazi se dugi podzemni hodnik (70) tzv. KATAKOMBE, u čijim se zidovima nalaze izgrađene grobnice u kojima počivaju tjelesni ostaci senjskih građana iz 19. st. Pod glavnim oltarom katedrale nahode se grobnice senjskih biskupa N. Pohmajevića, M. Ožegovića, A. Maurovića i više kanonika.

Na južnoj strani katedrale bila je od 12. st. do 1839. stara kuća (71) s tornjem, nekadašnja rezidencija senjskih biskupa. Ovdje se poslije izgradnje nove zgrade biskupije (kod sv. Ambroza) nalazio do 1943. stan i župni ured.

Na zapadnoj strani nasuprot katedrale Kaptolski trg zatvara renesansna palača senjskog zlatara Martina Živkovića iz 1487. Pročelje zgrade krasí kameni portal s velikom školjkom i sa svetačkim likom na ugaonom stupu i kapitelom na kojim je nečitljiv latinski natpis. Na desnoj strani, u hodniku, nalazi se nad vratima grb u reljefu kaciga i štit, a na štitu čekić i kalež, simboli zlatarskog obrta. Uokolo ploče je latinski natpis. Lijepo kameno pročelje od kamena tesanca nepotrebno je ožbukano, te će se, u interesu senjskih starina restaurirati. Spuštajući se od Kaptolskog trga uz katakombe, u ulicu M. Ogrizovića, dolazimo do kuće (M. Ogrizovića, br. 7) u kojoj je nedavno uređen GRADSKI MUZEJ (73). To je tzv. palača ex VUKASOVIĆ ili pučki zvana, kuća Marije Terezije. Zgrada potječe iz početka 16. st. osobito se ističe njezino kameno pročelje sa dva restaurirana venecijanska prozora i s baroknim balkonom. Iznad II kata Vukasovići su u 18. st. nadogradili III kat i tom prilikom postavili balkon i spojili dvije zgrade u kojima je danas smješten muzej. Iz njihova vremena je sve do 1962. postojao (potpuno trošan) prekrasni drveni enterieur — umjetnički oslikani stropovi, grede, vrata i opšavi sa stepenicama i ogradama i zidovima i ognjišta s napama, zemljanim pećima i dimnjacima. U po-

Sl. 88. — *Renesansno-barokna palača ex Vukasović — danas Gradski muzej u Senju*

drumu su stajale velike kamenice, zemljani lonci, drvene bačve i škrinje u kojima se čuvalo vino, ulje i druga hrana. Poznato je da su Vukasovići imali izvan grada prostrane zemlje koje su obrađivali njihovi ljudi. Palača Vukasović bila je očiti primjer luksuza i komfora koji su mogli priuštiti za sebe samo najimunčniji senjski građani. U to vrijeme u Senju nije bilo reprezentativnije palače koja bi mogla primiti pod svoj krov ugledne goste grada, kao carica Mariju Tereziju i Josipa II, kada su na proputovanju dolazili u Senj. Zbog osobitog ugleda i simpatija koje su Vukasovići kao najviši austrijski oficiri imali na carskom dvoru i što je Marija Terezija odsjela u njihovoj rezidenciji, od senjskog puka prozvana je ova palača »kuća Marije Terezije«. Između dva rata u palači Vukasović namjeravali su senjski građani urediti gradski muzej, ali se zbog nejedinstva i pomanjkanja sredstava nije mogla realizirati ta plemenita akcija. Kroz sve to vrijeme palača Vukasović bila je bez nadzora i prepuštena gradskoj sirotinji, koja je u njoj stanovala. Do 1962. kada se započelo restauracijom sve je već bilo uništeno i neupotrebivo za bilo kakvu funkciju. Tek 1962. i 1963. odobreno je od strane senjske općine, republičkog i saveznog Fonda za unapređenje kulturnih djelatnosti odgovarajuća financijska pomoć kojom se uspjelo konsolidirati trošne zidove, otući dotrajalu žbuku i nabacati novu, postaviti nove drvene podove, popločati dvorište i izvršiti još neke radove. Tako se uz veliki napor i samoprijegor uspjelo u čast dana Republike 29. XI 1963. urediti upravne prostorije, stan čuvara zgrade, dvorište i na I katu smjestiti Odjel NOB-e. Otada je muzej stalno otvoren (tokom sez., V—X m. svakim danom od 9—12 h). Izvan sezone utorkom, četvrtkom i nedjeljom od 10—12 sati ili prema dogovoru s upravom muzeja. Daljnjim radovima u čast 1. maja 1964. u prizemlju je otvorena arheološka zbirka i lapidarij, dok je sredinom 1965. otvorena nova zbirka — Odjel glagoljice, stamparstva, književnici Senjani i senjski društveni život. Uz navedene radove uređen je fotolaboratorij, sređena priručna biblioteka i mala konoba za posjetioce muzeja. Inače muzej neumorno traga za dokumentima koji govore o prošlosti kraja od Ledenice i Krmpota do Karlobaga, te od Otočca i Brinja do mora. Istovremeno vrši arheološka istraživanja i brine se o spomenicima kulture na terenu općine Senj, a ujedno je inicijator svih proslava vezanih za kulturnu i društvenu prošlost senjskog kraja. Muzej je okupio i zainteresirao vanjske naučne suradnike koji svaki na svome području vrše istraživanja prošlosti i sadašnjosti čitavog senjskog kraja, a izvršava i sve ostale zadaće koje smatra svojom obavezom i što su mu dane u dužnost. Ovisno od financijske pomoći i razumijevanja svih kojima leži na srcu ova kulturna ustanova, uprava muzeja namjerava do kraja 1967. na II i III katu urediti etnografsku, pomorsku i prirodoslovnu zbirku Senja i okolice. Paralelno s ovim radovima Gradski muzej u Senju i Konzervatorski zavod, Rijeka izvršit će do 1968. restauraciju tvrđave Nehaj, u kojoj će biti uređena muzejska zbirka »Senjska primorska kapetanija, senjski uskoci i tvrđava Nehaj«. U perspektivi muzeja je da se na prostoru bivše crkve sv. Franje uredi lapidarij od uskočkih nadgrobnih spomenika koji će biti restaurirani i izloženi u mauzoleju što se na tom prostoru podiže u slavu Uskoka. Ovom prilikom uprava muzeja i Senjsko muzejsko društvo zahvaljuje na pomoći koju su republički i savezni Fond za unapređenje kulturnih djelatnosti, općina Senj, JAZU, senjski građani i svi ostali pružili prigodom otvaranja muzeja, a koji i danas pružaju materijalnu i moralnu pomoć kod uređenja ostalih kulturno-historijskih spomenika u gradu Senju. Posebnu hvalu Gradski muzej izriče inž. Prpić Krunoslav i sveučilišnom prof. inž. Mladenu Hudecu iz Za-

greba koji je od 1962—1965. nesebično i neovisno od vremena i ikakve materijalne koristi kao stručnjak se zalagao oko uređenja muzeja, tvrđave Nehaj, kule Lipice, i rješavanja ostalih komunalnih problema u gradu i okolici.

Nasuprot Gradskog muzeja nalazi se palača CARINA (74), izgrađena u današnjem izgledu sredinom 18. st. Pročelje je ukrašeno monumentalnim velikim portalom u kojem se ističe glava muškarca s brkovima. Od 1892. do 1943. palača je bila kurija prepošta senjskog kaptola. Zgrada je stradala od požara za vrijeme njemačkog bombardiranja 1943., a obnovljena je 1964. i u njoj se danas nalazi sjedište senjsko-modruške biskupije. U prizemlju palače bit će uskoro uređen dijecezanski muzej u kojem će biti prezentirane vrijedne crkvene umjetnine, zlatno i srebrno posuđe, insignije senjskih biskupa, kaptola i crkve, odijela, drveni i kameni spomenici, portreti senjskih biskupa od 1601. do danas, te razne crkvene knjige i uopće knjige velike vrijednosti i starosti. Za naučne potrebe planira se urediti biblioteka i arhiva s latinskim i hrvatskim dokumentima.

Jugo-zapadno od palače ex Carina nalazi se trg ŽRTAVA FAŠIZMA (75), Mala placa ili Bakačev trg. Prije rata je na tome prostoru bilo desetak starih kuća koje su svojim skladom i ljepotom arhitektonike davale posebni ugođaj ovom starom dijelu uskočkog grada. Sve te kuće cca 1000 m² površine stambenog i poslovnog prostora, a i čitav grad, pretvorene su u ruševine od 7—9. X 1943. za vrijeme strahovitog njemačkog bombardiranja nezaštićenog grada. Tu se nalazila palača Bassani (Sakcinskih) iz 16. st. Između pekare i osnovne škole (76) izgleda da je bila stara gradska vijećnica (77) koja se prvi put spominje u senjskom statutu 1388. Na starim slikama Senja iz 17. i 18. st. na

Sl. 89. — Trg Žrtava fašizma ili Mala Placa (1935)

tom se mjestu nalazi veća zgrada. Na jugoistočnoj strani M. Place je kuća (Žrtava fašizma, br. 10) palača senjskih knezova DANIČIĆA (78) koji su u drugoj polovici 15. st. bježeći iz Bosne pred Turcima doselili u Senj. Iz toga vremena potječe njihova kuća, renesansna građevina, čije pročelje krase velika venecijanska trifora. Daničići su kroz generacije obnašali čast senjskih knezova, a redovito su bili birani za uskočke nadvojvode, koju je čast uvijek potvrđivao i carski dvor. Kao hrabri ratnici i poglavice uvijek su bili u toku ratnih događaja i neustrašivo su stajali na čelu Uskoka u borbama s Turcima i Mlečanima, a jednako su tako bili odani borbi svoga naroda protiv svih neprijatelja njegove slobode i nezavisnosti. Junaštvo, vrline i čestitost Daničića opjevala je narodna pjesma. Iz ove obitelji potječe Klara Daničinka opjevana u narodnoj senjskoj pjesmi »Rano rane Senkinje divojke«.

Lijevo od palače ex Daničić nalazi se kuća (Žrtava fašizma, br. 8) na čijem se pročelju i danas vide šiljasti ciglasti gotički lukovi, stupovi s bazama i kapitelima — vjerojatno ostaci gradske lođe koja je negdje krajem 19. st. zazidana, te je kroz nju sprovedeno stepenište na I i II kat. Kako je stara lođa jedinstveni spomenik gotičke arhitekture u Senju i značajan kulturno-historijski spomenik, nastojat će se izvršiti njezina restauracija.

Od M. Place prema Potoku na desnoj strani nalazi se dvokatna građevina (80) koja na lijevom uglu završava gotskim stupom. Pri samom vrhu zgrade (pod krovom) latinski je natpis s dva kipa sa strane.

Na suprotnoj strani u Vlatkovićevoj ulici kuća je br. 6 koja se u 18. st. spominje kao crkva sv. ROKA (81). Iznad gotskog portala u prozor je naknadno uzidana renesansna kustodija. U osnovi crkva je četvrtastog tlocrta koja je kao druge senjske crkve toga vremena imala preslicu, a možda i kameni

Sl. 90. — Mala Placa oko 1925.

svod. Na pročelju se i danas ispod žbuke vide obrađeni veliki blokovi kamena koji su oštećeni novijim radovima. Negdje u 19. st. stara je crkva pregrađena za stanovanje i kao poslovni prostor.

Između kuća (I. Vlatkovića, br. 11 i 13) nalazi se gotička crkvića sv. **MARIJE MANDALJENE** (82) iz 14. st. Ovo je jedna među najbolje sačuvanim gotskim kapelama u Senju i okolici. Četvrtastog tlocrta s uglatom apsidom i šiljastim kamenim svodom. Na zidovima i na svodu i danas se vide ostaci starih slikarija (fresaka) koje su nažalost u novije vrijeme kod obnove kapele oštećene. Na istočnoj strani danas je ulaz i dva prozora probijeni naknadno u 19. st. kada je objekt iskorišten kao poslovni prostor. Crkva sv. M. Mandaljene prvi put se spominje u jednoj naredbi senjskog kaptola iz 1380. Pogrešno je tumačenje da je ovo crkvića sv. Cecilije iz 15. st.

Nasuprot sv. Marije u uličici nadesno nalazi se stara kuća (83) sa balaturom i lijepim renesansnim prozorima. U istoj ulici (kuća više br. 20) na vrhu stepenica u hodniku (84) je reljef **MADONE** s malim Isusom u naručju, djelo nepoznatog majstora i lijep primjer talijanske renesansne škole Quattrocenta. Kuća nasuprot (br. 13 A. Vrhovca) ranije je pripadala senjskom patriciju i gradskom sucu Ivanu Rupčiću. Lijepo kameno grlo s cisterne dvorišta I. Rupčića danas se nalazi iza apside crkvice sv. Martina na »štarni«. Kuća je prije rata adaptirana, kojom prilikom su uklonjeni mnogi stari arhitektonski detalji. Uz kuću je sačuvana starinska volta (86) kakvih je u starom Senju još u 19. st. bilo dvadesetak. Na desno od Vlatkovićeve ulice dolazi se na **STARI TRG** (87) na kojem je do 1943. bilo više starinskih kuća sa balaturama.

Od Starog trga dolazi se u Preradovićevu ulicu do kuće (br. 2) Hajduković Petrovski (88). Prema grbu na »štarni« u dvorištu neki misle da je to bila kuća vojvode od Zweibrückena, iz kraja 15. st. Kuća je velika dvokatnica s najljepšim renesansnim dvorištem u Senju (i Primorju), koja je prema kamenim konzolama u obliku lavljih glava na čemu počiva galerija kamenih ploča, prozvana »kuća s lavljim dvorištem«. Terasu podržavaju dva kamena široka luka koja počivaju na tri stupa s kapitelima. Lukovi i kapiteli umjetnički su ukrašeni biljnim ornamentima. Danas je dvorište povišeno za cca 40 cm zbog nasipavanja i betoniranja čitavog prostora tako da su jednim dijelom stupovi i cisterna zatrpani. Okolo galerije postavljena je lijepa željezna ograda. Interesantne su stepenice što su vodile iz dvorišta u kuću. Čitav prostor renesansnog dvorišta morat će se restaurirati.

Iza Niže muzičke škole (Uskočka, 12) nalaze se dvije ulice (90) i (91) od kojih se desna naziva »Uskočka ulica« (91). Ona kao i ostale senjske uske i krivudave ulice nema izlaza na drugoj strani. To su tzv. slijepe ulice, nastale zbog racionalnog korištenja slobodnog građevinskog prostora u ranom srednjem vijeku. Zatvaranjem ulica na jednoj strani formirani su kroz stoljeća gradski ambijenti kao zasebne slikovite cjeline. U starije doba bile su ulice A. Senoe (92) i P. Vitezovića (93) spojene trećom poprečnom, ali su prolazi (pod voltama) zazidani krajem 19. st. Ta treća sporedna ulica nalazila se uz sjevernu stranu apside crkve sv. I. Krstitelja. U uskočkoj kao i u drugim senjskim ulicama na starim kućama vide se i danas kamene ili željezne konzole na kojima su stajale daske s cvijećem. Neke konzole su prošupljene kao prstenovi u kojima su bili usađeni drveni kolci i na njima se sušilo rublje. Na kući (Uskočka, br. 10) J. Perata (95) među prozorima II kata ugrađen je u zidu lijepi renesansni grb nepoznatog senjskog patricija. Na nekim starijim kućama i danas su vidljivi kameni barokni portali, balature i galerije s arkada-

ma. U kući J. Perata još su sačuvana stara drvena vrata s okovima, stepenice i ograde, a i neki drugi barokni detalji koji će se kao kuriozum sačuvati u prvotnoj funkciji. Većina tih kuća ima sporedne izlaze i ulaze vjerojatno zbog saobraćaja.

U ulici P. Preradovića (Uskočka, br. 12) nalazi se zgrada Niže muzičke škole, a prije rata bile su tu društvene prostorije Hrvatsko-obrtničko-radničkog društva »USKOK« u Senju. Još u 18. st. ovo je bila crkva sv. IVANA KRSTITELJA (96) koja je u 19. st. prerađena za potrebe tiskare Huberta Lusterera. Tada je dograđen I i II kat i prizidano lijevo i desno krilo zgrade. Crkva sv. I. Krstitelja prvi put se spominje 1388. u senjskom statutu, ali je starija od navedene godine. Crkva je pačetvorinastog tlocrta sa pravokutnom malo istaknutom apsidom kao većina gotskih crkvice u Senju i okolici. Izvana je ozidana većim obrađenim kamenim kvadrima horizontalno položenim u redove. Pročelna fasada dosta je oštećena novim radovima. U visini I kata sačuvan je tipičan gotski prozor i dio šiljata luka od opeke iznad nekadašnjeg ulaznog portala koji također više ne postoji. Zidovi crkve debeli su do 1 m i na njima je počivao šiljati kameni svod. Godine 1962. prilikom preuređenja prizemlja za potrebe kabineta predvojničke obuke naišlo se na lijevom zidu svetišta na tragove starih fresko-slikarija iz 15. st. oštećene od napikavanja i žbukanja u 19. st. Najinteresantniji sačuvani detalj freske nalazi se u posebnom okviru.

Na uglu Šenoine ulice nalazi se stara kuća (br. 2) s kamenim portalom (97) i s glavom u sredini reljefno riješena. Pretpostavlja se da su te kuće s glavama uskočke, a to može vrijediti samo za one koje imaju karakteristične uskočke kape na glavama, dok bi one bez toga bile mlađe. U istoj ulici na kući br. 6 naišli su drugi takvi portal s kamenom glavom.

Sl. 91. — Uskočka ulica prije restauracije (1950)

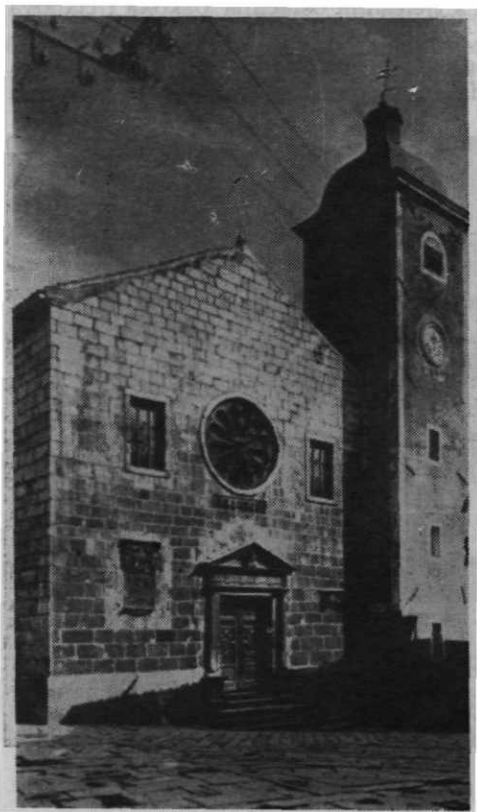
U Preradovićevoj ulici u hodniku kuće (br. 6 Vl. Pavelića) (99), na okruglom polju u reljefu je prikazan tipičan mletački lav koji u pandžama drži knjigu, simbol države sv. Marka. Knjiga je zatvorenih korica što znači da je Republika u to vrijeme bila u ratnom stanju. Na osnovu toga i podataka iz dokumenata izgleda da se u ovoj kući u 13. i 14. st. nalazilo mletačko poslanstvo. Tako stoji da je 1372. Mletačka republika zamolila kneza St. Frankopana da može u Senju ponovno otvoriti konzulat i na zgradi slobodno istaknuti mletačku zastavu, što su 1374. senjska općina i knez Stjepan odobrili. Zbog nastalih nesuglasica 1407. između kneza i Venecije Republika je najprije opozvala, a zatim vratila u Senj svoga konzula. U Senju je kroz srednji vijek uz mletačko bilo predstavništvo grada Ankone, rimske Kurije i nekih dalmatinskih gradova.

Nasuprot sv. I. Krstitelja (zgrada ex Uskok) nalazila se crkva sv. Franje, MAUZOLEJ SENJSKIH USKOKA (100), koji je oko 1552. sagradio senjski kapetan I. Lenković. Poslije bombardiranja Senja (1943), od uskočke crkve ostali su samo temelji i zvonik. Crkva je bila nepravilna tlocrta s tri lađe i osam oltara i s bogatim renesansnim i baroknim inventarom. Vanjski zidovi bili su izrađeni od kamena tesanca, a osobito je bilo monumentalno pročelje s velikom rozetom, prozorima, portalom i grbom Lenkovića i Frankopana. Iznad portala nalazila se kompozicija od sedam svetaca u polureljefu. Oko 1880. senjski kamonik i nadstojnik crkve i samostana sv. Franje G. Bedini izvršio je restauraciju crkve i tom prilikom dao s poda »zbog oštećenja« dignuti i u zidove ugraditi sve nadgrobne ploče. Tom prilikom radnici su otvarali grobnice u kojima su bili drveni sanduci s tjelesnim ostacima Uskoka i članova njihovih obitelji. Navodno, priča se da je tada Bedini opljačkao grobove Uskoka, dragocjenosti, oružje i odore, te je sve to »navodno odnio u Veneciju«. Ovome se ne treba čuditi kad se zna da su Uskoci bili pokapani zajedno sa

Sl. 92. — Široka Kuntrada, slikoviti senjski trg prije rušenja 1943.

svojim svim za života najvrednijim stvarima prema starom običaju. Za vrijeme rata 1943. do temelja je porušena crkva sv. Franje, a u prah su pretvoreni oltari, kor, propovjedaonica, dok je inventar uništen. U stotine komada su razbijene uskočke nadgrobne ploče, koje će se zauzimanjem i uz pomoć JAZU i republičkog Sekretarijata za kulturu restaurirati i ugraditi na prvobitno mjesto u atrij mauzoleja. U sastavu mauzoleja nalazit će se toranj kao jedini svjedok bivše crkve i katastrofe koja je zadesila grad. Istovremeno s gradnjom crkve I. Lenković je franjevcima sagradio samostan (18) kojem je oko 1698. dograđen II kat. U sredini samostana veće je dvorište s arkadama i krstastim svodovima u hodniku prizemlja. Tu su franjevci boravili do 1785. Poslije njihova odlaska biskup Ježić dao je preurediti samostan za potrebe bogoslovnog sjemeništa. Zgrada je 1816. obnovljena od požara, a 1896. ponovo adaptirana za potrebe novootvorenog sjemeništa. Danas je u toj zgradi Općinska skupština Senja. Nasuprot bivšeg samostana na lijevoj strani pročelja kuće (Dvorac br. 5) nalazi se koso izrađen ugao s križem (101). Slični uglovi često se nalaze na jednom dijelu gotičkih, renesansnih i baroknih kuća koji su tako učinjeni da bi bili zaštita objekta od raznih oštećenja što su bila moguća zbog prometa i tjesnoće ulica. Na nekim uglovima nalaze se uklesani križevi i zato se misli da su sve te kuće bile crkvene, što nije sigurno. Neke stare kuće imaju na uglovima kamene stupove kolobrane.

Sl. 93. — Bivša crkva sv. Franje, mauzolej senjskih Uskoka

Sl. 94. — Gotička kuća tzv. Azil u Dvorcu

Prolazeći dalje, dolazimo u DVORAC (102), koji je ime za nekad maleni, a danas veći trg u gradu. Od 1271. do 1469. knezovi Frankopani stalno su živjeli u Senju i vjerojatno da su u gradu imali svoju kuću — »dvore«, koja se spominje i u senjskom statutu 1388. »Tko se bude igrao na kocke drugdje osim u konobi grofičinoj ili konobi od malvazije ili vina senjskog, plaća i on i gospodar kuće 6 libara«. Neki misle da je stara gotička kućica, tzv. AZIL (103), porušena između dva rata a stajala je na mjestu današnje česme sa glavom fauna, bila od knezova Frankopana, ali to je nemoguće, jer je premalena za ono doba i veliku i uglednu porodicu. Kuća-azil sagrađena je u vrijeme kada Frankopani nisu više bili gospodari Senja. Jedina je kuća u Dvorcu koja je mogla biti njihova broj 5. dvokatnica sa prostranim konobama u kojima je moglo biti dovoljno mjesta za velike količine vina što su Frankopani dobivali iz svojih vinograda, a prodavalo se u grofičinoj konobi u Dvorcu. Sve kuće u Dvorcu vrlo su stare i kroz stoljeća su izgubile stilske i vremenske karakteristike. Nekako prije donošenja senjskog statuta 1340. Frankopani su izgradili (obnovili) gradski KASTELO (22) kako bi se ojačala obrana grada, a i radi svoje moći i ugleda koji su morali iskazivati građanima i ostalima kao najjači velikaši u Hrvatskoj. Odatle su se u Kaštelu nalazili njihova arhiva, ostali važni dokumenti, zatim administracija i vojnici u njihovoj službi. Odatle su najlakše mogli kontrolirati ulaz i izlaz iz grada (kroz vrata od Potoka), utjecati na trgovinu i sklapati poznanstva i ugovore, sa svima onima koji su dolazili po tim poslovima ili su bili u Senju na proputovanju. Današnji izgled Dvorca je iz kraja 19. st. kada su porušene neke stare kuće s voltama, koje su stajale na sredini današnjeg trga. Iza česme, u ulici Vl. Gregovića (br. 3) nalazi se kuća

s gotičkim portalom i grbom na pročelju (104) u kojem je u reljefu prikazan rustični lik žene. Malo niže u istoj ulici na kući (br. 2) nalazi se u polureljefu (105) prikaz muškarca i žene, a to su rustični portreti nepoznatog domaćeg klesara. Spuštajući se uličicom dolazimo na Potok i Obalu.

Sjeverno od starog grada, na raskršću ceste prema Rijeci i Otočcu, stajala je do 1961. crkva sv. AMBROZA (52) oštećena za vrijeme rata, koju je 1728. dao sagraditi Nikola Suzan. Zapadno od crkve stajala je obalna baterija sv. Ambroz (107), sa teškim topovima koji su imali zadaću da zaštite senjsku luku od navale neprijateljske mornarice. Baterija sv. Marija Art i sv. Ambroz rasformirane su 1857. i tada su svi topovi ugrađeni u senjsku obalu kao stupovi za vezivanje brodova. Danas su stara utvrđenja zasuta zemljom.

Zapadno od porušene crkve sv. Ambroza nalazi se umjetno podignuta ravan, tzv. STARI ŠKVER (108) gdje su klaonica ili »Macel« (109) i nekoliko kuća senjskih ribara i pomoraca, Butoraca i Tijana (110) iz 19. st. Na tom prostoru je 1869. Senjsko brodarsko društvo podiglo Škver-brodogradilište, na kojem su građeni veliki i mali jedrenjaci za domaće i strane brodovlasnike-principale. Na senjskom škveru izgrađeni su (uz dosta velike troškove) barke: HERVATSKA, GRAD SENJ, GRAD ZAGREB, TROJEDNICA, i logeri: NEHAJ i ZORA. U početku 14. st. na senjskom brodogradilištu građeni su veći brodovi za Mlečane. U 16. i 17. st. Uskoci na senjskom škveru grade svoje male brze ratne brodice na vesla i jedra. Od 1730—1764. sagrađeno je za Senjane 26 velikih brodova, od toga 14 na senjskom škveru. Od 1767—1781. Senjani su na svom škveru izgradili uz male i 24 velika broda, među njima 3 nava i 4 fregate, a ti su brodovi prema jednoj naredbi morali biti naoružani topovima, a na svakom od njih nalazilo se nekoliko carskih topnika. Nekoliko modela senjskih brodova iz kraja 18. i poč. 19. st. izloženo je u zavjetnoj mornarskoj crkvi sv. Marije na Artu. Do 1938. na senjskom škveru je bilo izgrađeno nekoliko brodova, posljednji nestao je u jednom požaru. Senjsko brodogradilište nije kasnije obnovljeno premda su zato poslije rata postojale idealne mogućnosti.

Nedaleko grada, uz cestu prema Rijeci, nalaze se prekrasne sunčane dražice s plažama u zavjetrini i kao rijetko gdje drugdje, uvijek bistrim morem. U tzv. I Dragi (111), nalazio se u staro doba Lazaret-karantena za sve brodove koji su trebali uploviti u senjsku luku, a osobito za one koji su dolazili sa istoka. Sva pošta i trgovačka roba koja je dolazila iz »sumnjivih krajeva«, (zaražena kugom i kolerom), morala se u lazaretu raskužiti i prodimiti. Iznad I Drage i danas se mogu vidjeti ruševine stare tvornice jedra i konopa (112), sagrađene oko 1785. Poviše ceste uz more 1925. sagrađena je od kamena tesanca tzv. PLAVA VILA (113) u sklopu koje se nalazio vrt s kapelom sv. MARTINA (114), koji je zadnjom restauracijom izgubio značaj spomenika kulture. Na pročelju kapelice danas se nalaze dva glagoljska gipsana odljeva, lijevi s tekstom da je crkvu dao sagraditi 1330. pop Ilija i desni na kojem je lik sv. Martina. Iza crkve je »šterna« s grlom i lijepim grbom donijetim iz dvorišta kuće gradskog suca Rupčića (85). Čitav kraj od Škvera i krivoputske ceste zaključno sa I Dragom od starine se naziva MUNDARIČEVAC. U starim gruntovnim knjigama stoji za godinu 1833. i 1862. Mundarichevicza. Na tom prostoru izgrađeno je poslije rata čitavo novo naselje bez ozbiljnijeg urbanističkog rješenja.

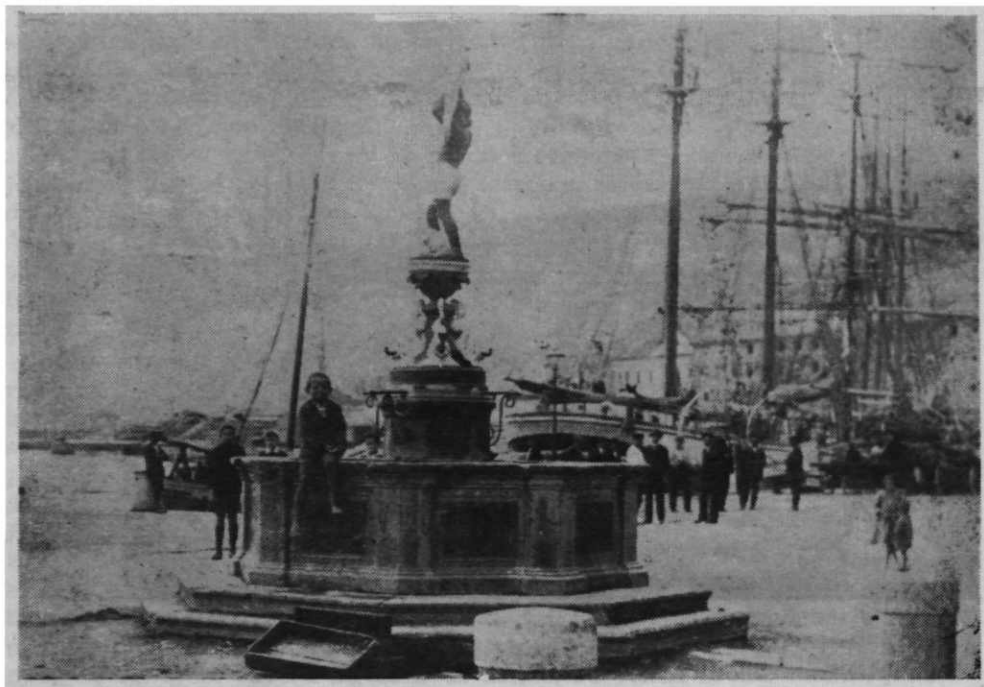
U prošlosti su gorske bujice Kriškog potoka poslije zime i u rano proljeće kada se snijeg otapa na prostranim obroncima Vratnika i Senjskog Bila tekle

Sl. 95. — Senjska luka (oko 1925)

Sl. 96. — Senjska luka (oko 1920)

Sl. 97. — Fontana sa ribarom na Obali prije rušenja 1939.

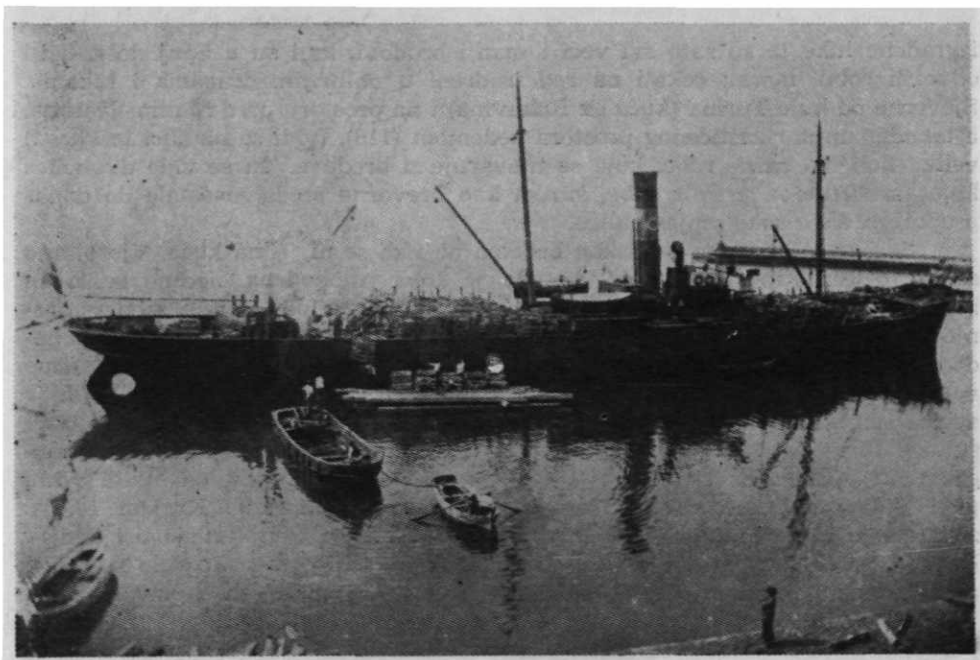
dragom prema moru, noseći i valjajući velike količine pijeska i zemlje. Taj se materijal sedimentirao i kroz tisuće godine polagano je zatrpavao morski zaljev na kojem se danas nalaze senjski vrtovi (od desne strane Aleje do Nehaja), Cilnica, Potok, sv. Križ i Mala Placa. Na osnovu arheoloških nalaza iz rimskog vremena i srednjeg vijeka i sadašnjih poznavanja historijata razvitka Senja kroz vjekove može se pretpostaviti da je u prethistorijsko doba (pred 5000) more bilo sve do vrha Aleje, da bi se u rimsko doba (poč. n. e.) povuklo do Kaštela. U 7. st. kada su stari Hrvati počeli obnavljati ruševine antičke Senije more se povuklo na liniju koju označava palača ex Posedarić, crkva sv. Roka, zatim preko Pekare na Vereinu do Ožegovićeve biskupije. Do 11. st. ta se linija još više povukla (na zapad) i poklapa se s gradskim bedemom, tj. pravcem kule Šabac i zgrade Komunalne banke na Obali. Od 11. st. obala prema gradskom bedemu stalno se nasipava raznim materijalom, da bi se u 17. st. zadržala na liniji kula Šabac—Samoposluživanje. Tek krajem 18. st. započinje planska izgradnja senjske luke kada dolazi do zasipavanja male uvale, na mjestu bivših carskih magazina ispred Vereina. Poslije rata, prilikom popravka gradske kanalizacije i vodovoda na Velikoj Placi, naišlo se na masivne hrastove stupove, koji su donjim dijelom bili zašiljeni i zabijeni u pijesak tj. morsko dno. Vjerojatno su ovo ostaci bivše obale ili gata ili starih palisada, iz vremena prije 12. st. Još krajem 16. st. more je zapljuskivalo dio bedema i gradske kule Šabac i Turina. Na mjestu gata sv. Nikole nalazio se do početka 19. st. drveni gat izrađen od hrastovih balvana, koso zabijenih u morsko dno. Prema nacrtima M. Stiera (1660), Valvazora (1687) i Corcnella (1688) Senj još nema pravo

izgrađene luke te su zato svi veći i manji brodovi, koji su u Senj dolazili ili odvozili robu, morali čekati na red usidreni u obližnjim dragama i lukama. Sjeverno od kule Turina (kuća ex Rukavina) i na prostoru pred Malim Vratima, a također unutar zaštićenog prostora bedemom (116), (vidi se na slici iz 17. st.) velika količina razne robe, koja se utovaruje u brodove. Tu se vide dvokolice koje su služile za prevoz robe, što su kao prevozno sredstvo ostale do danas u upotrebi kroz uske senjske ulice.

Sve do 1720. izvan gradskog bedema ne vidi se ni jedna kuća. Vjerojatno se još osjeća turska opasnost premda je Lika oslobođena. Jedino se izvan bedema vide kapela sv. Martina, sv. Marija Art i sv. Vid stari, i kula vjetrenjača-mlin (117). S morske strane grad je bio zaštićen čvrstim i visokim bedemom, ojačanim kulama. Na planovima Senja iz sredine 18. st. nalazimo već izmijenjenu sliku Senja. U senjskoj luci sve je više brodova, od kojih je većina senjska. Nekako u isto vrijeme podignuta su obalna utvrđenja s topovskim baterijama, sagrađena je crkva sv. Ambroza (52) i veliki Suzanov magazin (53), palača ex Domazetović (49) i njihov magazin sjev. od Malih vrata (46). Vide se i prve kuće Varošana, stanovnika predgrađa. Krajem 18. st. započela je izgradnja Jozefinske ceste Senj—Karlovac, Senj—Jurjevo i Senj—Novi. Sagrađena je pravoslavna crkva (118) Vel. Gospojine, započelo se raditi na regulaciji Potoka (Kolana), senjske luke i lukobrana, Velikih tzv. Carških

Sl. 98. — Novoizgrađeni hotel »Nehaj« i restaurant »Zagreb« (1964)

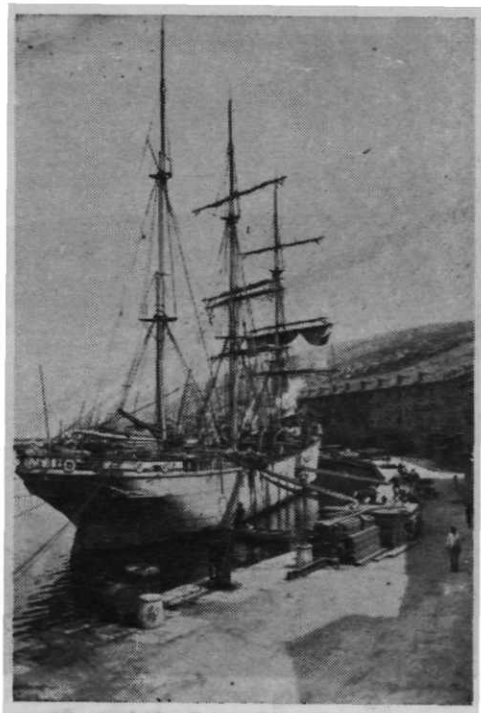
Sl. 99. — Utovar drvene građe u brodove (oko 1920)

Sl. 100. — Jedrenjaci duge plovidbe u senjskoj luci krajem 19. st.

magazina, palače ex Ježić (Žižula) (119), tvornice jedara i konopa (112). Sve te radove omogućuju i ostvaruju senjski građani preko sugrađanina generala Filipa Vukasovića. Na početku 19. st. već su izgrađeni magazini oko kule Šabac (120) i crkve sv. Antuna (poslovnica Autotransa) (121), izgrađen je Verein (54), i nova biskupija, a završeni su Carski magazini. U drugoj polovici 19. st. rasformirane su obalne baterije, sagrađeni su brodogradilište, pivovara i završena izgradnja luke. Senj je povezan cestama: Senj—Jurjevo, Senj—Novi. U to vrijeme senjska luka puna je velikih i malih brodova. U gradu se ruše stare dotrajale kuće, volte, proširuju ulice, formiraju današnji trgovi (Dvorac i bivši Frankopanski trg) zasađuje drvored Aleja, gradi se novi vodovod, uređuje kanalizacija, postavlja se pločnik, ruši se samostan sv. Nikole, neke stare kapele pretvaraju se u skladišta i za potrebe stanovanja. Na periferiji grada izgrađeno je dosta novih kuća i nekoliko ljetnikovaca.

Na starim nacrtima Senja iz 17. st. na Artu se vidi zavjetna mornarska crkva sv. Marije (122) iz 15. st., restaurirana u 18. st. iz kojeg vremena potječe njezin dosadašnji izgled i sav inventar. U središtu crkve visi nekoliko modela ratnih i trgovačkih brodova iz kraja 18. i poč. 19. st. kao i zavjetne slike mornara s brodovima. Najstariji nalaz sa Arta je renesansna nadgrobna ploča Domenike Bedričić iz 1509. Na nacrtima Senja iz 18. i 19. st. oko crkve sv. Marije nalazi se ograđeni prostor s križem u sredini i oznakom za groblje. Uz more je barutni magazin (123). S tog groblja su i one tri nadgrobne ploče uzidane danas u južni zid crkve. Najstarija je iz 1762. Sa kupališne strane vidi se stari zid, ostatak obalnih utvrđenja-baterija sv. Marije Art (124), koja je imala 16 topova, zapadno od baterije prema Djigi nalazili su se šanci za puškare-strijelce

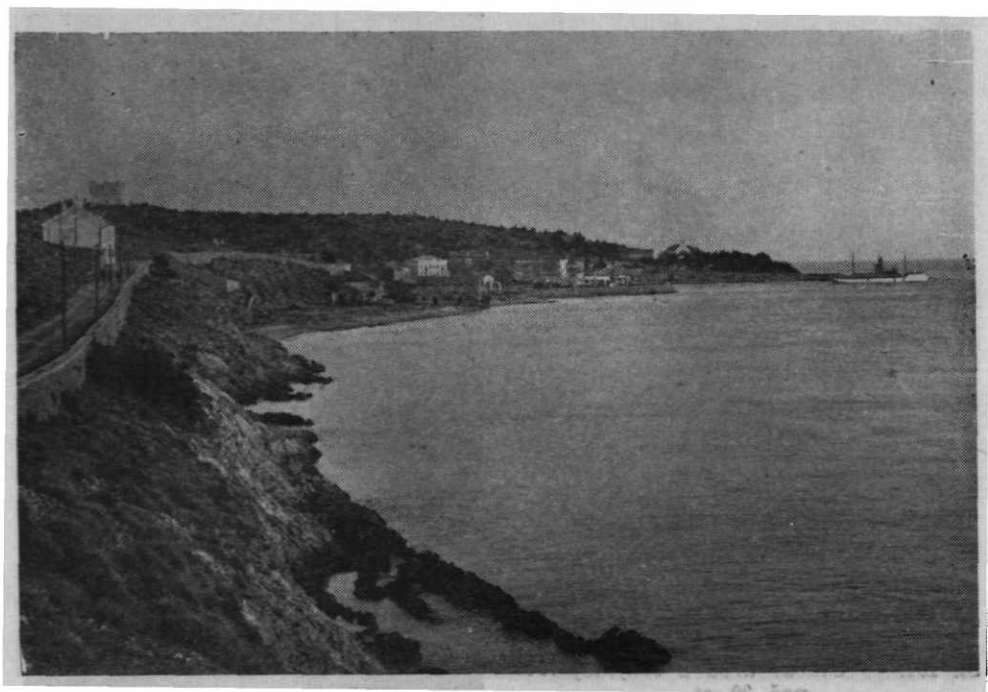

Sl. 101. — Utovar drva u senjskoj luci poč. 20. st.

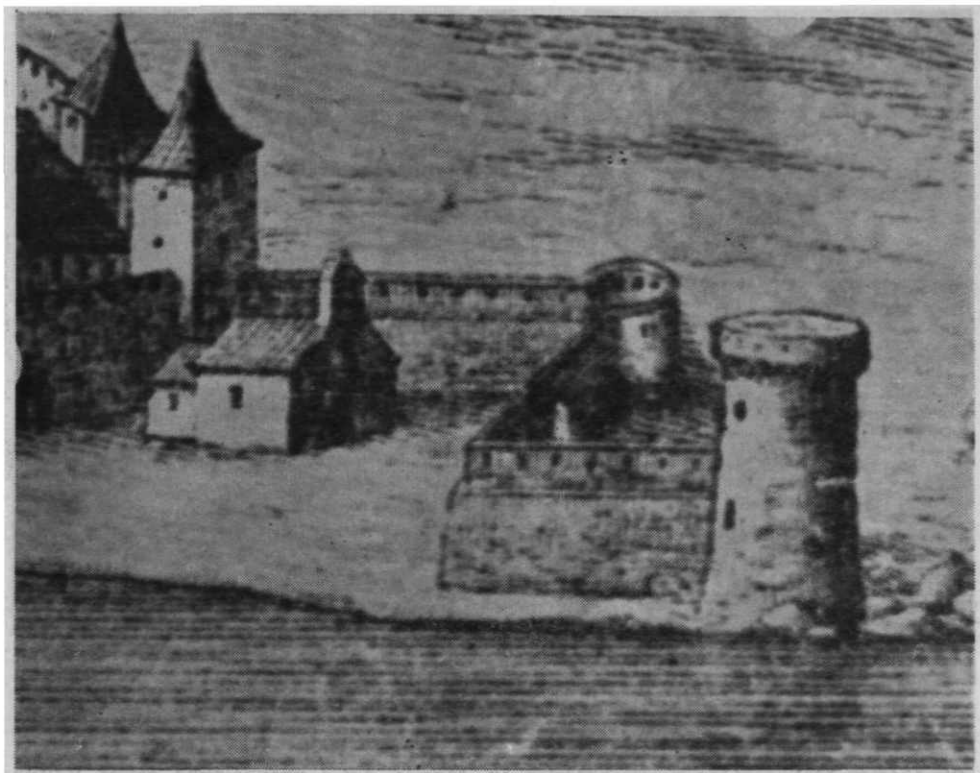
(126). Ova je baterija rasformirana 1857. a njezini topovi ugrađeni u senjsku obalu. Svi će se ti topovi izvaditi iz obale i prenijeti na tvrđavu Nehaj za kompletiranje nehajgradske baterije od 11 topova. U perspektivi je da se izvrši restauracija topovskih baterija sv. Marija Art i sv. Ambroz, u koje će se instalirati preostalih 16 topova iz obale. Današnji park Art (127) bio je sve do 1896. vježbalište senjskog garnizona, a uz more (malo niže) vojno kupalište (128), iz kojeg se 1924. razvilo gradsko kupalište. Od tada potječu današnje kabine, bazen, tuš, skakaonica i sunčalište. Od 1958. do 1965. u parku na Artu postavljene su spomen biste senjskim velikanima, književnicima S. S. Kranjčeviću (129), Vj. Novaku (130), M. C. Nehajevu (131), a to je »Park senjskih književnika«.

Između barokne skalinate (uz bivšu ledanu), pred ulazom u park nalazi se stari Vukasovićev most (133), dok se na suprotnoj strani ceste, u samom podnožju parka Nehaja, nalazila do 1941. pravoslavna crkva Velike GOSPOJINE (118). Crkvu su na svoj trošak sagradili oko 1790. pravoslavni žitelji koji su kao trgovci živjeli u Senju. U crkvi se nalazilo dosta starinskog drvenog inventara i starih knjiga, koje su spašene i pohranjene u Muzeju Srba u Hrvatskoj u Zagrebu. Oko crkve i danas se nalaze grobnice sa pločama, u kojima su tokom 18. i 19. st. pokapani pravoslavni žitelji.

Od parka Art vijuga se pješačka staza do starog tenis-igrališta (134), na kojem je od 1963—1965. uređeno moderno rukometno igralište. Tu se u 19. st. vadio »kaval« kamen potreban za izgradnju senjske luke i lukobrana Djiga. Tako se iskopala velika jama, tzv. »kava« koja je poslije 1860. služila kao gradska deponija. Kad se u 20. st. deponija premjestila na desnu stranu ceste

Sl. 102. — Pogled na Škver, Nehaj i luku od SZ-a (1940)

Sl. 103. — Kula Šabac, gradski bedem i crkva sv. Antuna (1687)

prema Jurjevu (južno od Gržina), novo smetlište je zadržalo (dobilo) staro ime »Kava«.

Uz rukometno igralište s južne strane nalaze se pod zemljom ostaci stare vjetrenjače MLINA (135) koja se vidi na starim slikama i nacrtima do pred kraj 19. st. Stari mlin bio je izgrađen u formi okrugle kule, od koje će se sačuvani temelji otkopati. Odavle vijuga puteljak pokraj ogradnog zida vrta »Rojlovo« (136), koji je prije rata bio omiljeno izletišta i zabavište Senjana. Idući dalje stazom dolazi se do Kalvarije (137), podignute 1740. Dvije žene u dubokoj boli oplakuju Isusa razapeta na Križu. Interesantna rustična barokna kompozicija od tri lika s križem, oštećena za vrijeme rata. Iznad rukometnog igrališta, a niže od Kalvarije, nalazi se spomen-kosturnica s tjelesnim ostacima poginulih partizana za oslobođenje Senja od 1943—1945. podignuta 1965. doprinosima društveno-političkih organizacija a nastojanjem Mjesnog odbora boraca NOR-a u Senju.

Iza Kalvarije uzdiže se tvrđava NEHAJ ili FORTICA (138) koju je do 1558. dao graditi senjski kapetan Ivan Lenković. Tadašnje vojne i ratne prilike, (u odnosu na bedem i kule grada) zahtijevale su da se na brdu Trbušnjaku (nad gradom) što prije sagradi moderna i čvrsta utvrda. Istovremeno je turska i mletačka opasnost sugerirala I. Lenkoviću da poruši izvan gradskog bedema sve javne i crkvene zgrade koje su ranije spalili Turci, a koje su mogle po-

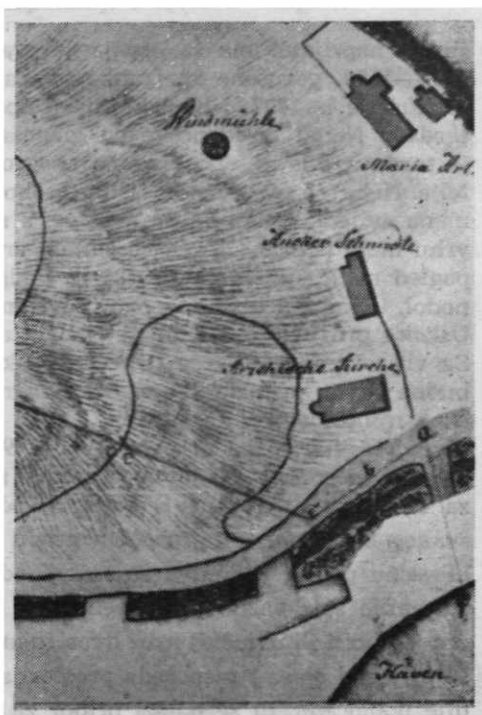
Sl. 104. — Vukasovićev most, baterija sv. Marija Art i pravoslavna crkva Velike Gospojine oko 1788.

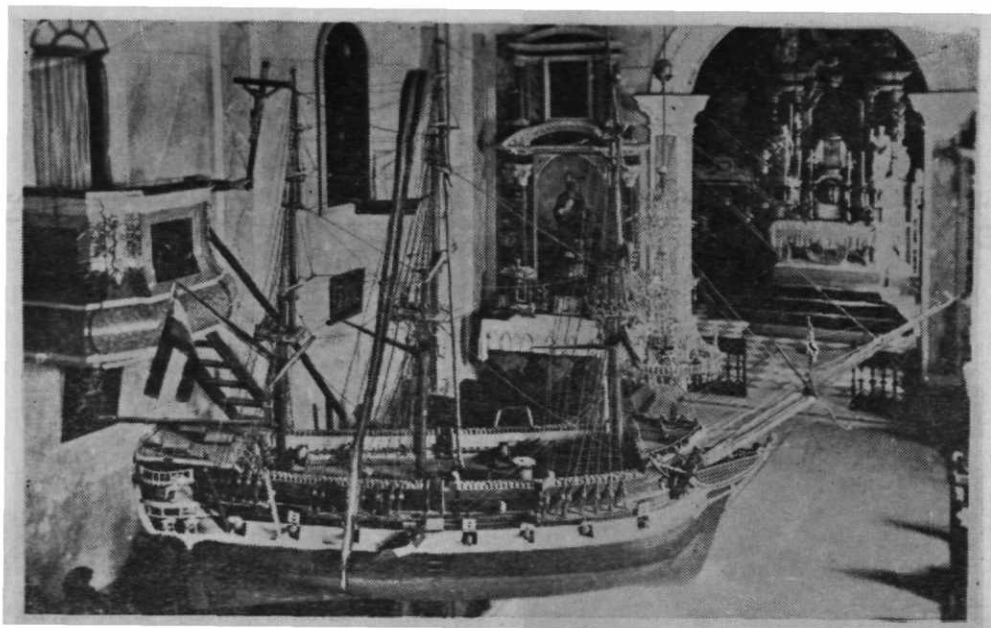
Sl. 105. — Stara cesta prema Sv. Jurju, lijevo pravoslavna crkva Vel. Gospojine (1940)

Sl. 106. — Barokno pročelje pravoslavne crkve Vel. Gospojine (iz 1788)

Sl. 107. — Detalj plana grada Senja oko 1790.

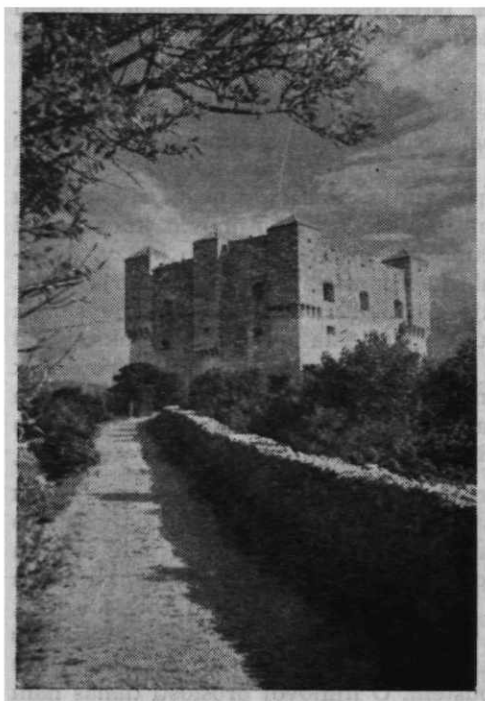

Sl. 108. — Unutrašnjost crkve sv. Marija Art (1935)

služiti neprijateljima za osvajanje grada. Tom prilikom za izgradnju Nehaja 1530—1558. porušene su frankopanska zadužbina, samostan sv. Petra i crkva sv. Franje iz 1297. i benediktinska opatija sa crkvom sv. Jurja iz 12. st. Ime tvrđave Nehaj izvedeno je od glagola »nehajati«, ne mariti za opasnosti jer je tvrđava bila za ono vrijeme neosvojiva i sigurno od svake navale neprijatelja. Nehaj je sagrađen na 82 m visokom brijegu i orijentiran tačno prema stranama svijeta, četverokutne osnove, s ravnim stranama koje su od dna prema vrhu malo suzuju (za cca 60 cm). S vrha tvrđave pruža se nezaboravan i lijep pogled na Planinski (Morlački ili Podgorski) kanal, Kvamerski arhipelag, Vinodol, Učku, velebitske visove (Zavižan), na Vratnik i Orlovo gnijezdo (zborište Uskoka prognanih od Rabate) i na starodavni Senj s predgrađem i okolicom. Sa vrha tvrđave nije se stražarevu oku mogla oteti ni najmanja šajka. Tu je budna straža primala sve vizuelne signale (tajne znakove) po kojima su Uskocima njihovi ortaci na otocima i obali dostavljali podatke od važnosti. Njihova objavještajna služba nevjerojatno je bila razvijena, ali koja nam je uglavnom ostala nepoznata. U zidovima tvrđave nalazi se dovoljan broj strelnica i otvora za 11 teških topova na II katu. Posada od 100 momaka bila je kadra odbiti svakog napadača te ugroženom gradu ili progonjenoj uskočkoj brodici pružiti efikasnu pomoć. Tvrđava se sastoji od prizemlja, I i II kata sa krovijem. U prizemlje se dolazilo po stepenicama i preko drvenog mosta, (koji se mogao onesposobiti ili uvlačiti) kroz dvostruka malena vrata. Zbog zanimljivosti donosi se prijevod opisa i rasporeda prostorija u tvrđavi Nehaj iz 18. st. »Prizemlje A nije popločano, tu se nalazi pribor za nabijanje topova, B — kasamata u kojoj se čuvaju topovski metci (kugle), CCC nije popločeno, pretprostor u kojem

je samo ognjište za kuhanje. DDD — prostorije, u kojima spavaju prosti vojnici, g — cisterna, h — stepenice za na I (II) kat vode iz prizemlja. A — presvođena prostorija, B — prostorija u kojoj boravi glavni topdžija. Pod je gore i dolje od dasaka. C — predsoblje, u kojem je D dimnjak koji vodi od dolje gore. E — oficirska soba popločana opekom i sa stropom od dasaka. Tu je i peč s dva zidna ormarića, e. F — kuhinja sa ognjištem i napom, pod i strop je od dasaka. G — soba sa drvenim podom i stropom. I — stepenice za gore. Na II (III) katu je sve jedna prostorija. Kod A stoje rekviziti za artiljeriju. Tu se nalaze veliki topovi koji se radi debljine zidova i uskog otvora ne mogu paliti (pucati). EEE — dimnjaci koji vode iz prizemlja I (II) kata do potkrovlja f — mala presvođena prostorija. g — stepenice do krovišta koje završava sa pet tornjića sa potrebnim puškarnicama.«

Na istočnom tornjiću s jugo-zapadne strane nalazi se u kamen urezano više godina, grb i neki inicijali koje su u kamen urezavali početkom 17. st. Uskoci dok su stajali na straži. Ove godine nastavlja se druga etapa restauracije tvrđave, u prizemlju se predviđa urediti prostor koji će biti namijenjen razonodi i odmoru sve većeg broja domaćih i stranih posjetilaca. Kod toga se vodi računa da se ne naruši stari ambijent, da je sve mobilno i diskretno postavljeno. Prizemlje će se koristiti za muzičke i druge kulturne priredbe, predavanja i savjetovanja. Na I katu izvršit će se postava historijsko-etnografskog karaktera koja će posjetiocima ilustrirati cjelokupnu prošlost Nehaja, senjskih Uskoka i Senjske kapetanije što će biti kao sastavni dio gradskog muzeja. Na II katu će se izvršiti rekonstrukcija nehajgradske baterije od 11 teških topova s odgovarajućim lafetima. Okolo topova imao bi se prikazati razvitak vatrenog oružja i utvrđenja u Senjskoj kapetaniji u sastavu Krajine.

Sl. 109. — Tvrđava »Nehaj«, spomenik senjskih Uskoka

Na traženje Gradskog muzeja u Senju i Konzervatorskog zavoda iz Rijeke republički i savezni Fond za unapređivanje kulturnih djelatnosti u Zagrebu i Beogradu i Općinska skupština u Senju osigurali su u 1964. iznos od 10 milijuna dinara na ime I faze restauracije tvrđave Nehaj. Na osnovu odgovarajuće dokumentacije započelo se u maju sa istraživačkim i ostalim građevinskim radovima. Tako se pred ulazom u Nehaj, u otkopanom recentnom materijalu našlo do 30 — fragmenata glagoljskog natpisa tj. ostaci jedne veće ploče, (darovnice) koja je u gornjem dijelu bila ukrašena (slično Bašćanskoj ploči) troprutastom vrpcom i lozicom, uz nepotpun glagoljski tekst neodređenog sadržaja. Prema pronađenim detaljima Senjska glagoljska ploča se datira na kraj 11. i poč. 12. st. Daljnjim radovima u prizemlju, (južni dio Nehaja), otkriveni su temelji do 50 cm visokog zida stare kapelice pačetvorinastog tlocrta sa relativno širokom poluokruglom apsidadom i ostacima oltara. Vanjski zidovi kapelice i apsida bili su izrađeni od horizontalno položenih kvadara vapnenca karakterističnih za romaničku epohu umjetnosti. Kapelica se nalazila ranije na tome mjestu te je kao ruševina (ili s obzirom na izabrani dominantni položaj brda) porušena i materijal ugrađen u zidove Nehaja. Misli se da je to kapelica sv. Jurja koja se prvi puta spominje 1184. izvan grada. Nije sigurno da bi pronađeni dijelovi »Senjske ploče« potjecali iz ove crkvice. Senjska ploča i crkvice najznačajniji su i prvi nalazi te vrsti u Senju i okolici. Oni su i prvorazredno otkriće za proučavanje starog graditeljstva i glagoljske pismenosti Hrvata u ranom srednjem vijeku.

Spuštajući se s Nehaja prolazimo preko žarnog groblja gdje su stanovnici antičke Senije pokapali žare s pepelom svojih pokojnika u prvim stoljećima rimskog carstva. Ovo je najveće do danas poznato antičko groblje u Senju (i Primorju), koje dokumentiraju brojni površinski nalazi spaljenih ljudskih kostiju, ostaci pepela, uglja, spaljeno željezo, razna keramika, novci i druge rimske starine.

Istočno od tvrđave Nehaj nalaze se kuće stanovnika periferije, tzv. FORTICE (139). Prema pričanju Slave Gržina, već punih 150 godina njihovo pleme živi na Fortici. Njihovi stari doselili su iz Lovranske Drage. Ovdje na Fortici našli su zemlju koja im se činila najprikladnija za njihov način života. Istu su otkupili od nekog popa Erma Abata. Jugoistočno od njihovih kuća nalazi se zeleni gaj sa dosta dobre zemlje, a tamo je i grčki bunar. To je tzv. ABATOVO (140). Neki misle da se ovdje nalazio samostan i crkva sv. Jurja iz 12. st. uz koji je prolazila rimska, a kasnije sredovjekovna cesta koja je služila više karavanskom nego kolskom prometu. Cesta je išla preko Trbušnjaka, ispod Hrmatina na Jurjevo i dalje uz more u Dalmaciju. Čitavo brdo Trbušnjak izgleda da je od davnine jednim (većim dijelom) pripadalo crkvi, a manjim senjskim građanima. Tu se i danas nalaze ostaci brojnih terasa i ogradnih zidova od vrtova i vinograda, koji su danas zapušteni i propali.

Spuštajući se sa Nehaja prolazimo pokraj velikih jama (pećina). To su ostaci civilnih i vojničkih skloništa iz vremena rata kojih je bilo najviše oko današnje ljetne pozornice (141) (na Kolanu). S Nehaja se najbolje vide senjska predgrađa Varoš, Lopica i Mundaričevac koja su već u antičko doba, pa zatim kroz srednji i novi vijek sve do kraja 19. st. bila nepregledni zeleni vrtovi, zasađeni voćem, povrćem i domaćom vinovom lozom. Za vrijeme ratova s Turcima i Mlečanima, zbog nesigurnosti koja je vladala (od 15. do 18. st.) ostali su senjski vrtovi bez vlasnika zapušteni. O njihovoj prošlosti danas nam

pričaju gromače naslagana kamenja, zidovi ograda i terasa, podivljala tzv. grčka loza, zidovi starih kuća, keramika, što sve nalazimo visoko na sunčanim padinama Kozjaka, Štrmca i Trbušnjaka. Vrtovi koje vidimo na nacrtima Senja od 17—20. st. uzorno su obrađeni i razdijeljeni na parcele. Takvih vrtova (ograđenih terasa) nalazimo u senjskoj okolici od Klenovice do Karlobaga katkada daleko od mora u planini, uvijek okrenutih sunčanom zalazu. Oni su dokaz mukotrpnog i ustrajnog rada marljivih generacija koje su živjele u ovom kraju. Nekad je senjska okolica bila pokrivena šumama koje su dopirale do samoga mora. To su tzv. senjske planine (šume) uglavnom posjećene od 15. do 19. st. Vrtovi i terase, stara i nova naselja djelo su starih Senjana i stanovnika okolice koji su stoljećima s velikom ljubavlju obrađivali zemlju, krčili šume, kamen i šilkare, sadili voćke, podizali nebrojene redove terasa i ogradnih zidova među kojima danas nalazimo ostatke kuća, poljarica, torova i bunare. Čitava u davno doba napuštena sela za koja stari Bunjevci navode da su u njima živjeli Grci koje je suša i bura, što je puhala 9 dana, 9 mjeseci, 9 godina, otjerala iz Primorja. U pričama Bunjevaca koja je prelazila iz koljena na koljeno ima dosta istine. Samo tu se ne radi o pravim Grcima, već o starim Hrvatima koji su zbog turske opasnosti (poslije 1493. i 1526.) morali seliti u tuđi svijet, u druge sigurnije krajeve. Bura bi trebala biti alegorija straha, nesigurnosti i očaja, u kojem je od kraja 15. do kraja 18. st. živio naš narod, a suša, to su bile godine gladi, patnji i stradanja jer je čitava zemlja bila spaljena, opustošena i nenaseljena.

S jedne i druge strane Potoka i Aleje sačuvali su se bujni i zeleni »senjski vrtli«, u kojima i danas lijepo uspijeva voće i povrće jer je zemlja plodna, prhka naplavina Potoka. Senjski vrtovi najljepši su u rano proljeće — kada je sve zeleno i u cvatu te u kasnu jesen kada lišće žuti i opada na prvim jačim naletima bure koja naviješta zimu. Na vrhu Aleje s desne strane ceste, preko drvenog mostića je tzv. BUSKET (142), od 1826. posjed Ivana Barca koje je tada bilo izletište Senjana sa gostionom gdje se točilo pravo domaće vino i senjsko pivo, plesalo narodno kolo, kasnije štajer i polka. Nasuprot mosta uz cestu je jednokatnica stara kasarna (143) financijske straže, koja je imala zadaću paziti na krijumčare i kontrolirati robu što je dolazila ili odlazila iz Senja pa je odatle nastao naziv za gornji dio Aleje »Armica«.

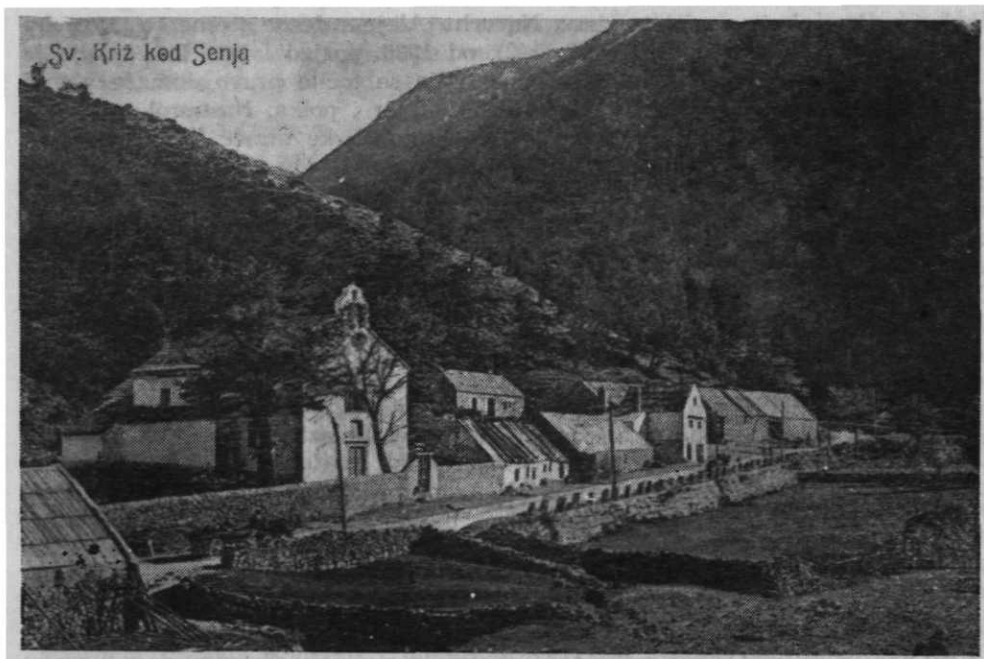
Na visokom i strmom brdu KUK (144) iznad kuća Gregovića i Biondića, koji dominira čitavom dolinom pronađeni su ostaci prethistorijskog naselja (Gradine), ostaci Senije »Starog mjesta«. Na čitavom brdu, osobito na jugozapadnim padinama, nalaze se velike količine prethistorijske i rimske keramike, dijelovi žrnjeva, brusova, kostiju, kremenih nukleusa i drugih nalaza karakterističnih za drevna naselja. Opažaju se ostaci terasa i bedema izgrađenih od većih blokova kamena u tehnici suhozida — tj. bez upotrebe maltera.

Idući prema groblju, na desno od ceste, nalazi se rasadnik osnovan krajem 19. st. Istočno pod obroncima Trbušnjaka uređeno je tridesetih godina 19. st. današnje gradsko groblje sv. VIDA, nazvano tako po staroj kapelici od koje se i danas vide ruševine ispod prvog mosta, nasuprot rezervoara. Na sredini današnjeg groblja je nova kapelica sv. Vida, koju su na svoj trošak 1849. dali sagraditi senjski građani Josip Marković, Antun Skorić i Vincenzo Krišković. Senjsko groblje je veliko i jedno među najljepšima u Primorju. Ispunjeno je monumentalnim spomenicima i obiteljskim grobnicama u kojima u sjeni borova podno Orlova gnijezda i Trbušnjaka počivaju vječnim snom u gradu mira »Građani senjski«. Od iznenadnih bujica groblje je 1851. ograđeno zi-

dom, koji je 1856. provalila bujica i tada odnosila zemlju, mrtvačke sanduke i križeve sve do mora. Kasnije je zid popravljen i pojačan. Istočno od groblja, na desnoj strani Potoka, stoje ruševine stare kapelice sv. VIDA, koja se nalazi na slikama Senja u 17. st. Iznad groblja, na lijevoj strani ceste nalazi se glavni rezervoar, u kojem se sakuplja voda što cijevima dolazi iz Senjske Drage. Tu je uz cestu kamena piramida na kojoj je uklesano to je međa grada Senja i otočkog regimenta. Slični kameni međaši nalazili su se iznad Abatova, iznad groblja, uz rezervoar, na Kuku, Štrmcu i Kozjaku.

Na početku Senjske Drage smjestio se zaselak sv. KRIŽ, nazvan tako po benediktinskoj opatiji i crkvi sv. Križa. Na sredini puta do vrha Vratnika nalazi se zaselak MAJORIJA, nazvan iz sjećanja na majora K. Knežića, rođena u Petrinji. Tu je česma (koju je 1837. sagradio Knežić), tzv. »Carsko vrilo«. Iza česme je kapelica sv. Mihovila Arkandela, a u stijenu ukopana »grobnica sa tjelesnim ostacima Kajetana Knežića, c. k. četnika (majora), austrijskog Leopoldovog reda viteza, grada Senja začasnog građanina, osnovah cestah: velebitske, josipove, i karlobaške, kao i luke senjske učinitelja i posla u proizvođenju ravnatelja, rođena u Petrinji 15. veljače 1786. i preminuvšega sa žalostju mnogih počitatelja u Senju na 15. rujna leta 1848.«

Na podnožju Vratnika nalaze se brojna vrela pitke vode koja se jednim dijelom hvata u specijalne komore i cijevima doprema do glavnog gradskog rezervoara. Još u rimsko doba Senija je imala svoj vodovod na osnovu kojeg je 1764. Karlo Đini izradio projekat novog vodovoda, izgrađenog tek krajem 18. st. Tada se voda skupljala u Senjskoj Dragi i posebnim porculanskim cijevima dovodila do grada. Ovaj stari vodovod bio je trasiran uz Jozefinsku na suprotnoj strani današnje ceste. Kada je 1843. K. Knežić izvršio rekonstruk-

Sl. 110. — Senjska Draga, zaselak Sv. Križ (poč. 20. st.)

ciju Struppijeve (Josipove) ceste, tada je popravljn stari vodovod, a spojena su vrela Puhla i Brestovac. Za taj dugi vodovod od 7.400 m koristile su se glinene cijevi obložene specijalnim malterom. Od S. Drage do mora bilo je izgrađeno osam javnih ispusta: 1. u sv. Križu sa napajalištem za blago, 2. u senjskom (današnjem) groblju, 3. na vrhu Aleje, 4. na Travici sa napajalištem, 5. na Velikoj Placi, tzv. Cilnici, sa 4 ispusta i bazenom, 6. na Obali (pred Kom. ban- kom) gdje je do 1940. stajala fontana s vodoskokom i ribarom na vrhu, 7. na Malim Vratima, 8. na početku Varoša. Zbog malog pada vode i zbog razloga što se u cijevima razmnažala neka vrsta trave koja je zaprečavala proticanje vode često je dolazilo do kvarova koji su se teško pronalazili i uklanjali. Zato se 1873. pristupilo izgradnji novog vodovoda ali se odustalo od radova dok se nije izvršila regulacija korita Potoka od prvog mosta do mora. Kada je za- vršena regulacija (1890—1892) započelo se izgradnjom novog vodovoda koji je popravljn 1924. Zbog velike potrošnje vode (koju traži industrija i doma- ćinstva posebno u ljetnim danima) 1955. izgrađen je novi vodovod ali i taj više ne zadovoljava potrebe grada i periferije. Sada se radi na projektu skupnog vodovoda koji će osigurati dovoljnu količinu vode senjskoj i crikveničkoj op- čini i nekim otocima.

Zusammenfassung
FÜHRER DURCH SENJ UND UMGEBUNG
von Ante Glavičić

Der Führer ist mit der Absicht geschrieben, eventuelle Unvollständigkeiten zu ergänzen und einiges aus der Vergangenheit der Stadt hinzuzufügen. Der Stadt- führer ist mit Nummern versehen, unter denen man Erklärungen einzelner Objekte und Ereignisse finden kann. Einen kürzeren Text kann der Leser im Führer durch Senj vom Jahre 1962 finden. Anhand der Nummern 1—145 und der Karte am Ende des Buches kann sich der Besucher in Senj leichter auskennen und die Sehens- würdigkeiten besichtigen. Für einen Spaziergang durch Senj und seine Umgebung werden 1—3 Stunden vorgesehen, je nach vorhandenem Interesse und der Zeit, über die man verfügt. Der Spaziergang beginnt vom Kai und geht durch die Senjer Haupt- strasse Potok, zum Grossen Platz (Velika Placa) mit dem Kastell, weiter zum Gros- sen Tor (Velika Vrata) an der alten Stella vorbei, sowie an der gewesenen Tabak- fabrik, der heutigen Konfektion »Neda« vorbei, die Alte Strasse (Stara Cesta) entlang, unter den alten Mauern und Türmen, durch die Kleine Tür (Mala Vrata) zur Verein. Von der Verein geht es zum Kapitel-Platz, dem Dom der heiligen Maria und weiter zum Cimter. Wenn man die Strasse hinunter geht, kommt man zum früheren Palast Vukasović (wo sich das Stadtmuseum befindet), und am Palast Carina (dem Sitz des Bistums von Senj) vorbei zum Kleinen Platz (Mala Placa). Auf dem Kleinen Platz steht der Palast der Uskoker Herzöge Daničić mit dem schönen Fenster, und links befinden sich die Überbleibsel der städtischen Loggia. An den Kirchen des heil. Rochus und der heil. Magdalena vorbei kommt man zum Alten Platz (Stari trg) und zur Uskokon-Strasse (Uskočka ulica). Auf dem Platz steht die Musikschule (stari Uskok — der alte Uskok), die gewesene Kirche des heiligen Johannes des Täufers. Hier befindet sich ein leerer Raum, auf dem bis 1943 die Kirche des heil. Franz stand — das Mausoleum der Uskokon von Senj. Der Wiederaufbau des Mausoleums wird geplant. Geht man weiter die Strasse entlang, gelangt man zu Dvorac (Palast), einem der ältesten Plätze in Senj und dann zum Kai. Die Strasse rechts führt nach Rijeka. Zuerst erblickt man eine Siedlung neuer und schöner Gebäude, wo früher die sogenannten kaiserlichen Magazine (grosse

Lagerräume) waren. An der Kreuzung stand bis 1961 die Kirche des heiligen Ambrosius. Am Meer befindet sich das sgn. Square (alte Werft). Etwas weiter liegt die Gegend Mundaričevac. Links befinden sich Überbleibsel des städtischen Festungswerks am Kai mit der Burg Šabac (Küstenkeller — Primorska konoba). Im Art-Park befinden sich Denkmäler der Schriftsteller von Senj. Daneben ist auch die Matrosenkirche der heil. Maria Art. Nachdem man die Strasse überquert hat, kommt man auf einem Pfad zum Nehaj, vorbei am Handballspielplatz, am Grab der gefallenen Soldaten bis zum Kalvarienberg aus dem Jahre 1740. Auf dem Gipfel des Berges ragt die Festung Nehaj empor, die im Jahre 1558 vom Senjer Kapitän H. Lenković errichtet worden ist. Die Festung ist ganz geblieben und wird heute restauriert. Sie ist ein sehr interessantes Beispiel einer mittelalterlichen Festung, das schönste Denkmal im Küstenland. Wenn wir einen Pfad hinuntersteigen, kommen wir in die Stadt.